

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE İZMİR KAHVEHANE KÜLTÜRÜNDEN KESİTLER

COFFEEHOUSE CULTURE IN IZMIR FROM OTTOMAN TO THE PRESENT

Hülya GÖLGESİZ GEDİKLERⁱ
Saadet TEKİNⁱⁱ

Öz

Kültürümüze dört yüz yılı aşkın bir süre önce girmiş olan ilk toplumsal din dışı mekânlardan biri olan kahvehane, zaman içerisinde değişim göstermekle birlikte bazı geleneksel yönlerini de koruyarak günümüze kadar gelebilmiştir. Niceliksel olarak hiç azımsanmayacak bir sayıda olmasının yanı sıra gördüğü yoğun talep ile de hemen her dönemde kültürümüzde önemini korumuş ve çok farklı disiplinlerin araştırma konusu olmuştur. Bu araştırmanın amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar uzanan İzmir kahvehane kültürünü kentin ticari kimliğiyle ilişkisi; zaman geçirme ve oynanan oyunlar; okuryazar ve aydın kesimlerin edebi ve sanatsal sohbetlerine ortam oluşturması; siyasetle ilişkisi ile eğlence yaşamındaki yeri bağlamında tarihsel olarak incelenmesidir. Araştırmada arşiv belgeleri, seyahatnameler, anılar, süreli yayınlar ve ikincil kaynakların yanı sıra, sözlü tarih çalışması ile eski İzmir kahvehanelerinde yapılan görüşme ve gözlemlerden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda belirlenen alt başlıklar doğrultusunda İzmir kahvehane kültürüne ilişkin ağırlıklı olarak 19. yüzyıldan başlayarak 2000'li yıllara kadar uzanan dönemden örnekler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İzmir, İzmir Kahvehaneleri, Kırcaathane, Kahvehane Kültürü.

Abstract

The coffeehouse, which was one of the first non-religious places that entered our culture more than four hundred years ago, has been able to survive to the present day by changing some of its traditional aspects while preserving others. In addition to existing in considerable numbers, due to the intense demand it has received, it has maintained its importance in our culture in almost every period, and has become a research topic for many different disciplines. The aim of this study is to determine the historic relationship between the Izmir coffeehouse culture and the city's commercial identity dating back to the Ottoman Empire; the time spent there and the games played; the creation of an environment for the literary and intellectual segments of society to discuss art and literature; its relationship with politics, and its place in the context of entertainment life. In addition to archival documents, travelogues,

Makale Gönderim Tarihi: 19.04.2019

Makale Kabul Tarihi: 20.05.2019

ⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, hulya.golgesiz.gedikler@ege.edu.tr, ORCID:0000-0003-0843-7883.

ⁱⁱ Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, saadet.tekin@ege.edu.tr, ORCID:0000-0003-2680-5877.

memoirs, periodicals, and secondary sources, oral history studies as well as interviews and observations made in old Izmir coffeehouses were used in this study. In line with the subheadings determined as a result of the research, examples of coffeehouse culture have been presented, mainly from the period beginning with the 19th century through to the present day.

Keywords: *Izmir, Izmir Coffeehouses, Coffeehouse Culture*

1. GİRİŞ

Arabistan kökenli bir mekân olan kahvehanenin varlığına ilişkin ilk bilgiler 16. yüzyılın başlarına aittir (Hattox, 1998:s.67-68; Desmet – Grégoire, 1999: 16). Kahvehanenin İstanbul'a gelişi Osmanlı kaynaklarında genel olarak kahve tüketiminin başlamasıyla aynı tarihlere denk gelen 16. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir (Peçevi İbrahim Efendi 1992:349 -350). 16. yüzyıl Osmanlı bürokrat ve yazarlarından olan Gelibolulu Mustafa Ali (1956:85), İstanbul'da kahvehanelerin 1553 yılından itibaren açılmaya başladığını ve hızla çoğalarak eski bozahanelerin yerini alan toplantı mekânlarına dönüştüğünü belirtmiştir. Yazarın anlatımına göre dönemin kahvehane müşterilerinin profili, sohbet amaçlı gelen dervişlerin de içinde olduğu aydın zümre; memleketinden İstanbul'a gelmiş ve gidecek yeri olmayanlar; kötü işlerle meşgul olan ahlaksızlar; burada çok fazla zaman geçiren sipahi ve yeniçeri sınıfından kullar; sadece kahve içmeye gelen ve uzun kalmayan kahve tutkunları; nakkaşlar; arkadaş sohbetine ihtiyaç duyanlar ve tavlâ, satranç, hatta kumar tutkunu olan derbederlerden oluşmaktadır. Zamanla kahvehanelerin halkın geniş kesimi tarafından ilgi görmeye başladığı bilinmektedir. Hattox (1998:71), Kanuni Dönemi'nde 50 olan kahvehane sayısının, II. Selim zamanında (1566 – 1574) 600'ü geçtiğini, ancak bunların çoğunun küçük kahve ocakları olduğunu belirtmektedir. 1590'a doğru kahvehanelerin ülkenin tüm büyük şehirlerine yayıldığı anlaşılmaktadır (İnalçık, 2014:217- 218) Bu yıllarda kahvehanelerde halk masalları, destanlar ve şiirler okunduğu; Karagöz, hokkabaz, orta oyunu ile meddah gösterilerinin sergilendiği bilinmektedir (Alçın, 2002:24–25). Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda Bursa kahvehanelerinde meddahların ilginç gösteriler düzenlendiğini, ayrıca şehrin en meşhur kahvehanesi olan Emir'de köçek oynatıldığını aktarması (Faroqghi, 1998:240) bu etkinliklerin başka kentlere de yayıldığını göstermektedir.

Doğu toplumuna özgü bir mekân olan kahvehanelerin ortaya çıkması, kısa sürede kabul görmesi ve yaygınlaşması bütünüyle Doğu insanın ihtiyaçlarıyla ilgilidir. Müslümanların dini konularda bir araya gelmesi normal karşılanırken, dünyevi konularda bir araya gelmeleri için uygun mekânlar bulunmamaktaydı. Dolayısıyla işlev, fiziksel ortam ve çalışma tarzı olarak meyhanelerle benzerlik gösteren kahvehane (Hattox, 1998:69–70), Doğu erkeğinin, evinden, ibadetinden ve işinden arta kalan zamanını değerlendirebileceği ortam olarak önem kazanmıştır. Desmet – Grégoire'nin (1999:21) belirttiğine göre onları mesleki ve ailevi hiyerarşilerin kısıtlayıcı yapıları dışında bir araya getirme işlevi görmüş, ev mekânını farklı etkinliklere açarak dışarı doğru genişletme olanağı sunmuştur. Bünyesinde çeşitli etkinlikleri barındıran, erkeklerin bu gözde mekânlarında bunun dışında saç kesimi, diş çekimi, sünnet gibi hizmetler de verilmekteydi. Berberlik hizmeti veren birçok İstanbul kahvehanesinin, II. Mahmut'un kapatma girişimleri sırasında berber ruhsatı alarak devam ettikleri bilinmektedir.

19. yüzyıldan itibaren yaşanan köklü değişimler kahvehane anlayışına da yansımış, nargileli, hasırlı, duvarları hat sanatları ile süslü kahvehane anlayışından kopuş başlamıştır. Bu tür kahvehanelerde içecek yelpazesi ve iç dekorasyonundan, kahvehane aktivitelerine kadar pek çok şey önemli ölçüde değişmiştir (Çağlayan, 2001:24-26). Batılılaşmanın etkisiyle, 19. yüzyılda içerik yönünden zenginleşen kahvehaneler toplumsal yönde daha fazla ihtiyaca yanıt vermeye başlamıştır. İstanbul'daki bazı kahvehaneler kafe ve pastanelere dönüşerek, işlevsel olarak Avrupa kahvehanelerine benzemiştir. Birçoğu eğlence yeri olarak önem kazanmıştır. Beyoğlu dışındaki kahvehanelerin bir bölümünün eğitim ve edebi işlevi zenginleşerek devam etmiş, eğlence yerinden çok bir kültür evi ve kıraathane olarak faaliyet göstermişlerdir (Alçın, 2002:49). Yine bu dönemde gazete ve dergiler de gündelik hayata girmiş ve kıraathanelerde okunur olmuştur. Hatta dar bütçeli okurların abone olmadan ve ücret ödemediği yayınları buralarda takip etmesi bazı yayıncılar tarafından şikâyet konusu dahi olmuştur (Faroqghi, 1998:283). 19. yüzyıldan itibaren diğer önemli bir yenilik ise sayıları giderek artan ve büyük bir sınıfı oluşturan bürokratların da kahvehanelere girmeleridir. Devlet yönetim merkezlerinin çevresinde açılan kahvehaneler, üst düzey yöneticilere, memurlara ve devlet adamlarına ev sahipliği etmekteydi. Bunun dışında iş adamları, tüccarlar, bankacılar gibi iş dünyasının içerisindeki kişilerin de kahvehanedeki yerlerini almasıyla birlikte kahvehaneler toplumun dinamiklerinin işler hale gelebileceği mekânlar olma yoluna girerek (Ediz, 2008:182) Cumhuriyet Dönemi'nde de toplumsal açıdan önemini korumuşlardır. Kahvehane kültürü sadece İstanbul'da değil bütün imparatorlukta köylere varıncaya kadar yaygınlaşmıştır. Özellikle kasaba ve köylerde camilerin yanlarında açılan kahvehaneler temel toplanma mekânları olarak öne çıkmıştır. Bunlar sohbet mekânı ve küçük çaplı oyunların oynandığı hoş vakit geçirme yerleri haline gelmiştir (Yaşar, 2016).

Kahvehanelerin Türk toplumunda yaygınlaşması sancılı süreçlerden geçerek gerçekleşmiştir. Yönetici zümre tarafından kabul görmesi kolay olmamıştır. Çünkü toplum, kahvehaneler aracılığıyla iktidarın denetimi dışında ilk kez kamuoyu oluşturmakta ve bu durum kuşkuyla karşılanmaktaydı (Yetkin, 2005). Toplumda geniş bir yelpazede kabul görmeye başlamış olan kahvehanelerin, yönetici kademelerinde yarattığı huzursuzluk daha 16. yüzyıldan itibaren Peçevi Tarihi'ne de yansımıştır (Peçevi İbrahim Efendi 1992:350). İlk olarak bazı devlet adamlarının ve ulemanın olumsuz raporu üzerine II. Selim zamanında 1567 yılında başlayan yasaklar III. Murat, I. Ahmet ve IV. Murat dönemlerinde devam etmiştir. IV. Murat, 1663 yılında çıkan bir yangını bahane ederek havuzlu, nakışlı, fiskiye kahvehaneleri yıktırıp yerlerine bekâr ve nalbant odaları yaptırmıştır (Alçın, 2002:35-41). Ancak dönemin bazı belgeleri, yasakların kuşkuyla karşılandığını ve işe yaramadığını da ortaya koymaktadır. III. Murat Dönemi'nde sadrazam olan Koca Sinan Paşa, padişaha sunduğu bir raporda padişahın İstanbul'daki meyhane, bozahane ve kahvehanelerin kapatılması emrine karşılık çekincelerini dile getirmiştir. Raporunda "*kahvehaneler kapatılsın amma halka bir eğlence yeri lazımdır*" açıklamasını yapan sadrazam, ayrıca bu mekânların hazineye önemli bir gelir getirdiğini de anımsatmıştır. Katip Çelebi 17. yüzyılda devlet büyüklerine uyarı niteliğinde kaleme aldığı *Mizanü'l-Hakk fi İhtiyari'l -Ahakk* adlı eserlerinde IV. Murat'ın yangınları ve toplu siyasi dedikoduları önleme iddiasıyla kahvehanelere yasak getirdiğini, ancak yasağın halkın tütün içme ve kahvehanelere devam isteğini kamçıladığını belirtmiştir (İnalçık, 2015:24-25.136). 17. yüzyıl sonlarından itibaren kahvehanelere yönelik baskı ve yasaklama siyasetine son verildiğini söylemek mümkündür. Kahve yasal bir içecek olarak kabul edilmiş, kahvehaneler

benimsenmiştir. Ancak yine de farklı nedenlerle kahvehanelere yönelik olumsuz bakış ve yasak girişimleri söz konusudur. III. Selim Dönemi'nde pek çok işsiz - güçsüzle baş edebilmek için İstanbul'daki kahvehanelerin kapatılmasının istendiği bilinmektedir. II. Mahmut Dönemi'nde ise Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ile bağlantılı olarak konuşlandıkları kahvehaneler de kapatılmıştır (Georgeon, 1999: 44- 45). II. Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kapattıktan sonra yeniçeri kahvehanelerinin çoğunu yıktırması, ya da berber dükkânı olarak devam etmelerine izin vermiştir (Birsell, 1975:19). Ancak bu uygulamalardan sonra İstanbul'a gelen İngiliz gezgin MacFarlane birçok berber tabelasının ardında kahve, nargile ve çubuk içilen kahvehanelerin gizlendiği gözlemine yaparak Türklerin kahvesiz yaşamayacağı düşüncesini paylaşmıştır (Georgeon, 1999:45). 19. yüzyıl sonlarından itibaren artık kahvehanelerin yıkılması konusu gündemde olmamakla birlikte, siyasi otoritelerce dikkatle izlendiği bir gerçektir. Her türlü sohbetin yapıldığı kahvehaneler, gündelik yaşamın en iyi izlenebileceği yerler olduğundan bu dönemde resmi makamlara haber sızdırmak amacıyla görevlendirilen hafiyeler çoğunlukla kahvehanelerde konuşlanmaktaydılar (Kırlı, 2000: 59). Aynı şekilde işgal yıllarında kahvehaneler, gerek ulusal güçler gerekse işgalcilerin dikkat etmesi gereken mekânlar durumundadır. İşgal güçleri müşterilere haber sızdırabileceği gerekçesiyle kadın garsonlara müşterilerle yakınlaşma yasağı getirirken, ulusal güçler ise çoğunlukla oyun yasağına yönelmiş, ancak kahvehane kapatmaya yönelik uygulamalar söz konusu olmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla köylerdeki kahvehaneleri kapatma ve siyasal konuşmaları yasaklamaya yönelik girişimler söz konusu olmuşsa da uygulanmamıştır (Öztürk, 2006: 482). Diğer yandan imparatorluğun son zamanlarından itibaren aydın ve elit kesim tarafından kahvehanelere yönelik olumsuz bir bakış söz konusudur¹; kahvehaneleri zaman öldürülen, kumar oynanan, sağlıksız koşullara sahip, aile yaşantısına zarar veren mekânlar olarak görüp eleştirmişler ve bu eleştiriler Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir. 1933'te kahvehanelerin kapanış saatlerine ilişkin bir düzenleme kapsamında açıklama yapan İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya, bazı yerlerde kahvehanelerin sabaha kadar açık olmasının ve vatandaşların buralarda çok uzun zaman geçirmelerinin aile hayatını zedeleyeceği gibi gecelerini buralarda geçirenlerin Cumhuriyetin beklentisi olan çalışkan, dinamik vatandaş tipiyle de uygunluk göstermediği açıklamasını yapmıştır (Anadolu, 27 Kanunuevvel 1933). 1930'ların devletçilik ve modernleşme politikaları kapsamında kahvehaneler, bir yandan iktidarın politikalarını halka ulaştırmak için yararlanmaya çalıştığı, diğer yandan da ıslah etmek istediği mekânlar olmuştur (Öztürk, 2006: 137-234). Bu iyileştirme çabaları ilerleyen zamanda da devam etmiş ve kuşkusuz 2009 yılında yürürlüğe giren kapalı alanlarda sigara içmeye ilişkin yasal düzenleme kahvehane ortamının sağlık açısından iyileştirmesi konusunda önemli adımlardan biri olmuştur (Resmi Gazete, 19 Ocak 2008: 26761). Aynı şekilde kahvehaneleri yararlı hale getirme çabası da süreklilik göstermiş ve bu çabalar çoğunlukla kahvehanelerde kütüphane oluşturma ve kıraathane kültürünü canlandırma biçiminde somutluk kazanmıştır (Kahveci Dünyası, 2007:8)

¹ Namık Kemal, Ahmet Cevad erkeklerin kahvehanelerde uzun zaman geçirmesinin aile kurumunu zedelediğine dikkat çekmişlerdir. (Georgeon, 1999: 68, 69). Ebuziyya Tefvik İstanbul'daki kahvehaneler ile Paris ve Londra kahvehanelerini karşılaştırmış, kahvehaneleri cahillik ve kötülük yatağı olarak görmüşlerdir. (Öztürk, 2006:86) Mehmet Akif Ersoy ise önceleri kahvehaneleri doğru düzgün insanların gitmediği, yuvası olmayan insanların sığındığı bir yer olarak görmekte iken (Birsell, 1975: 22). Berlin kahvehanelerini gördükten sonra ıslah edilmesi yönünde bir düşünceye sahip olmuştur (Öztürk, 2006: 86-87).

Kahvehaneler, sayısal fazlalığı, çok fazla talep görmesi, bağımlılık yaratması ve zaman geçirme etkinlikleri gibi konular çerçevesinde araştırmacılar için her dönem ilgi çekici olmuş ve farklı açılardan irdelenmiştir. Diğer yandan zaman zaman medyanın ve siyasetçilerin de zaman zaman gündeminde olmuştur.

İzmir kahvehanelerinin tarihsel sürecine ilişkin yeterince kapsamlı çalışma yapılmamıştır. İzmir kahvehaneleri konusundaki literatür, İstanbul'dakilere göre daha sınırlıdır. Oysa İzmir, izleri 17. yüzyıla kadar sürülebilir bir kahvehane kültürüne sahiptir ve günümüzde de il genelindeki geleneksel kahvehanelerin sayısı 1439'dur². İzmir kahvehanelerinin tarihine yönelik bütünlüklü bir çalışma bulunmamakla birlikte, İzmir'in sosyal yaşamına ilişkin çalışmalarda kahvehanelere de rastlamak mümkündür. Rauf Beyru'nun, 19. yüzyılda İzmir'in sosyal yaşamına ilişkin çalışması, kahvehane olgusuna odaklanmamakla birlikte, kent kahvehanelerindeki yaşantı örneklerini de içermektedir. İlhan Pınar'ın yabancı gezginlerin eserlerindeki İzmir ile ilgili bölümlerin çevirileri, dönemin kahvehanelerine dair veriler de sunmaktadır. H. İbrahim Alparslan'ın Kemeraltı kahvehanelerine ilişkin çalışması, İzmir'de çarşı olgusu etrafında oluşan kahvehane kültürünü yansıtmaya açısından önem taşımaktadır. M. Şakir Örs'ün çalışması 20. yüzyıl ortalarında İzmirliğin hafızasına yer etmiş olan kahvehaneler ve bu kahvehanelerin özelliklerinden söz etmektedir. Savaş Çağlayan'ın çalışmasında İzmir kahvehanelerinin iletişim alanındaki rolü, internet kafelerle karşılaştırmalı olarak Bornova örneğinde incelenmektedir. İstanbul kahvehane kültürüne ilişkin birincil kaynakların daha fazla olmasının da etkisiyle kahvehane araştırmalarında genellikle İstanbul'a odaklanılmış ve Türk toplumundaki kahvehane olgusu da çoğunlukla İstanbul kahvehaneleri örnekleri üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. İzmir pek çok fiziksel etkene ve tarihsel gelişmelere bağlı olarak, toplumsal açıdan farklılıklar gösteren bir kenttir. Dolayısıyla bu farklılıkların kahvehane kültürüne de yansımış olduğunu düşünmek mümkündür.

Geniş bir zaman dilimini kapsayan bu çalışma, İzmir kahvehanelerini her yönüyle incelemek iddiasında olmamakla birlikte, farklı dönemlerin kahvehane kültüründen sunulan kesitlerle İzmir kahvehanelerinin tarihine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın hedefleri İzmir'de kahvehanelerin ortaya çıkışı ve 19. yüzyıldan itibaren kentin ticari kimliğiyle ilişkisi; okuryazar ve aydın kesimlerin edebi, sanatsal ve siyasi sohbetlerine ortam oluşturması; zaman geçirme ve oynanan oyunlar ile eğlence yaşamındaki yeri bağlamında incelenmesi ve elde edilen bulgular doğrultusunda tarihsel açıdan İzmir kahvehane kültürüne ışık tutmaktır.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi ve sözlü tarih çalışmasına başvurulmuştur. Tarihi araştırmalarda dönemin dokümanları incelenerek ya da döneme tanıklık etmiş kişilerle görüşülerek odaklanan problemle ilgili olarak "geçmişte ne oldu" sorusuna yanıt aranmaktadır (Büyüköztürk ve diğerleri, 2016: 20). Sözlü tarih çalışması bir konu çerçevesinde belirlenen kaynak kişilerle yapılan uzun söyleşiler sonucu ortaya çıkan bilgileri belli bir sistem içerisinde değerlendirmeyi ve incelemeyi ifade etmektedir (Öztürkmen, 2002:115-121). Bu çalışmada literatür taraması ve İzmir tarihine ilişkin

² İzmir Kahveciler Odası verileridir. Karma odalara bağlı olan kahvehaneler bu sayıya dâhil değildir. (12.02.2018)

araştırmalardan derlenen kahvehane bulgularının yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nden itibaren İzmir'i ziyaret etmiş olan gezginlerin seyahat notları, eski İzmirliilerin anıları, süreli yayınlar, konuya ilişkin arşiv belgeleri ve kahvehane kültürüne hakim olan kişilerle yapılmış görüşmelerden yararlanılmıştır. Bunun yanı sıra 2008 yılında İzmir Kahveciler Odası'nın önerileri doğrultusunda İzmir'in eski kahvehanelerinden 14'ünde gerçekleştirilmiş olan görüşmeler ve gözlemler de çalışmaya önemli katkı sağlamıştır.

3. İZMİR'DE KAHVEHANE KÜLTÜRÜNÜN OLUŞUMU VE ŞEKİLLENMESİNDE KENTİN TİCARİ VE SOSYO- KÜLTÜREL YAPISININ ETKİSİ

Geniş ve korunaklı bir körfezin ucunda gelişmiş olan İzmir, ticari konumu açısından Batı Anadolu'da önemli bir kenttir. Nehirler ve vadiler aracılığıyla kuzeye, doğuya ve güneye doğru yayılan zengin bir hinterlanta sahiptir. 15. ve 16. yüzyıllarda İzmir ve çevresinde yetişen ticari ürünler başkentin kısıtlamalarından kaynaklı olarak başlangıçta iç piyasaya sunulmakta ve dış ticaret çoğunlukla kaçak yollardan sürmekteyken ticaret yollarının değişmesiyle birlikte kentin dış ticaretle bağları güçlenmiştir (Eldem ve diğerleri, 2003:95-101). Doğu –Batı ticaretinde önemli bir konuma yerleşen İzmir, içerden ve dışardan sürekli göç almış ve özellikle de *Frenkler* olarak nitelendirilen Avrupalı Levantenler için çekim merkezi olmuştur. 17. yüzyılda çeşitli tarihlerde İzmir'i ziyaret eden gezgin Tavernier (2010: 113): “*Günümüzde İzmir hem deniz hem kara ticaretinde Levant'ın en ünlü kenti ve Avrupa'dan Asya'ya ve Asya'da Avrupa'ya giden malların toplandığı en büyük pazardır.*” tanımlamasını yapmıştır. 18. yüzyıl başında İzmir'e gelen Tournefort ise (2005:247): “*Dünyanın en büyük donanmasını alabilecek büyüklükteki bir körfezde yer alan İzmir, Doğu'ya girilebilecek en güzel kapıdır.*” demiştir. İzmir'in ticari açıdan çekim merkezi olması, kentte etnik ve sosyo-kültürel açıdan kozmopolit bir yapının oluşmasına neden olmuştur. Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi mahallelerine, Levantenlerin oturduğu Frenk Mahallesi de eklenmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde her etnik grup kentin coğrafi yapısı içinde, ticari faaliyet gösterdikleri bölgelerde kümelenerek, kendi isimleriyle tanımlanan mahallelerde oturmakta ve her etnik grubun kendine ait sosyal ve kültürel yaşamları bulunmaktaydı. Bu durum sosyal ve kültürel mekânlarda da çeşitlilik ortaya çıkarmıştır (Genç, 2007: 11-13). Alsancak - Kordon çevresinde daha çok kafe kültürü gelişirken, Türklerin yaşadığı iç mahallelerde ise diğer etnik gruplara da hizmet veren kahvehane kültürü doğmuştur (Maruflu, 2008). Kurtuluş Savaşı, büyük yangın ve Nüfus Mübadelesi gibi önemli olaylara bağlı olarak Cumhuriyet Dönemi'nde İzmir'in mekânsal ve sosyo –kültürel yapısında önemli bir değişim yaşanmıştır. Ancak işletmecilerin etnik yapıları çoğunlukla değişmiş olsa da dış dünyaya açılan Kordon'da eğlence ve kafe kültürü, iç kesimlerde ise kahvehane kültürü varlığını sürdürmüştür.

Geleneksel kahvehanelerin İstanbul'da 16. yüzyıl ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, çok geçmeden İzmir'e de girmiş olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Ancak bu dönemde İzmir'de kahvehanelerin varlığına dair izler bulunmamaktadır. Bazı gezginlerin anlatımlarından yola çıkıldığında, kahve içiminin İzmir'e 16. yüzyıl sonlarında ulaştığı ve ilk kahvehanelerin de 17. yüzyıl başlarında açılmaya başladığını söylemek mümkündür (Alparslan, 2007: 24-27). 17. ve 18. yüzyıllarda kahvenin önemli bir ticari mala dönüştüğü ve temini konusunda girişimler olduğu anlaşılmaktadır.

Ortadoğu'dan gemilerle gelen kahvenin İzmir üzerinden dağıtımı ve İstanbul'a nakledilmesi söz konusudur (Yetkin, 2005). Bu dönemde çeşitli zamanlarda İzmir'e gönderilen resmi yazılardan İstanbul halkının Yemen kahvesine ihtiyaç duyduğu, Yemen'den ve Mısır'dan İzmir'e gelen ve İzmirli tüccarlarının elinde bulunan kahvenin İstanbul'a gönderilmesinin istendiği anlaşılmaktadır (B.O.A. C.İKTS, 9/ 436, H-18.03.1234; B.O.A. C.İKTS 11/507, H-14.04.1234). 17. yüzyıl sonunda İzmir'de bulunan gezginlerden Antoine Galland'ın gözlemleri, İzmir'de kahve tüketimin oldukça yaygın olduğu kanısını uyandırmaktadır. Galland, Türklerin veba gibi salgın hastalıklar dışındaki hastalıklara karşı dirençli olduklarını, ancak dalakla ilgili sağlık sorunları yaşadıklarını belirtmekte, bunu da çok fazla kahve tüketmelerine bağlamaktadır (Bauden, 2003: 103). Yetkin'in (2005) belirttiğine göre 1825'te İzmir'e gelen Richard Robert Madden, "*İzmir dünyanın en hoş ellerinden servis edilen kahve diyarıdır*" demiştir.

17. yüzyıldan itibaren gezginlerin notlarından İzmir kahvehanelerinin izleri sürülebilmektedir. 1671'de İzmir'i gelen Evliya Çelebi, İzmir'deki işletmelerden söz ederken 200 meyhane, 40 kahvehane ve 20 bozahane olduğunu belirtmekte ancak kahvehane kültürüne ilişkin ayrıntılara yer vermemektedir (Temizkan ve Akan, 2013:37). İzmir kahvehane kültürünün ayrıntılarına ilişkin verilere çoğunlukla 19 yüzyıl kaynaklarında rastlanmaktadır. 19. yüzyıl başlarında İzmir'e gelen bir Fransız yazar İzmir kentinde her milletin kahvehaneleri ve bilardo solanları olduğunu belirtmektedir (Beyru, 2011:164). 1859 ve 1864 tarihlerinde İzmir'e gelen Batılı gezginlerden Moritz Busch, Türklerin ve Yahudilerin oturduğu mahalleleri anlatırken bakımsız ahşap evler ve pis kahvehanelerin varlığından söz etmektedir. 1892 yılında İzmir'de bulunmuş olan Alman gezgin Hans Barth, Kemeraltı Caddesi'nde onlarca lokanta, kahvehane ve han olduğundan söz etmekte ve Türk kahvehanelerinin kafelere göre çok daha temiz ve ücret olarak da dört kat daha ucuz olduğunu belirtmektedir (Pınar, 1996: 76–115). Resmi kayıtlarda ise 1891 yılında İzmir'de 496 kahvehanenin olduğu belirtilmektedir (İbrahim Cavid, 2010: 400, 496).

17. ve 18. yüzyıllarda İzmir'de liman ile iç kesimler arasındaki ticaret kervanlarla gerçekleşmektedir. Balıkesir- Akhisar- Manisa yönünden gelen kervanlar, Kemer'deki Kervan Köprüsü'nden geçerek Kemeraltı'na varmaktadır (Kayın, 2015:20). İzmir'in gelişmiş ticari kimliğinin sonucu olarak ortaya çıkmış olan kentteki hareketli iş dünyasının içinde varlık gösteren topluluklara buluşma, iş görüşmesi yapabilme, dinlenme gibi olanaklar sağlayan mekânlar çoğunlukla iş yoğunluğunun olduğu bölgelerde ortaya çıkmıştır. Liman çevresinde çoğunlukla Batılılara hitap eden kahveler varken, kervanların kente giriş noktası olan Kervan Köprüsü (bugünkü Kapılar) ve Kemeraltı Çarşısı'nda Türklerin işlettiği kahvehaneler görülmektedir.

19. yüzyılda pek çok gezginin etkilenerik gezi notlarında betimledikleri Kervan Köprüsü'nün koyu renkli serviler, Türk mezarlıkları ve bahçelerle çevrelenmiş yeşil bir alanda, o dönemde oldukça berrak aktığı söylenen, Meles Çayı üzerinde yer aldığı bilinmektedir. Köprü'nün bitişiğindeki gölgelik alanlarda farklı kesimlere hitap eden kır kahvehanelerin bulunduğu ve buranın dışarıdan gelenlerin ilgisini çektiği kadar İzmirli için de önemli bir dinlenme ve eğlenme yeri olduğu anlaşılmaktadır (Beyru, 2011: 247-251). Alman gezgin Moritz Bush, buradaki kahvehanelerin, İzmir'in üst tabakasının hafta sonları kahve içip nargile fokurdattıkları bir yer olduğunu yazmaktadır. Burası 19. yüzyılda kente gelen Heinrich Gelzer, Julius Seiff ve Ludwig Ross gibi gezginlerin anlatımlarında da yer bulmaktadır. Ross,

iyi havalarda köprü'nün her iki yanındaki barakalardan oluşan mütevazı Türk kahvehanelerinde bazı Hristiyanların da manzara eşliğinde kahve içtiklerini belirtmektedir (Pınar, 1996: 76,85; Pınar, 1994: 97, 133). Bir başkası ise İzmir kahvehanelerin en şiirsel olanının Kervan Köprüsü yakınındaki Meles Çayı üzerinde olduğundan söz etmektedir (Beyru, 2011:250). Buradaki kahvehaneler 20. yüzyıl gezginlerinin notlarında da yer bulmaktadır. 1911 yılında İzmir'e gelen Tarihçi Melchior Thamm, bir İzmirlinin kendisine Meles kenarındaki kahvelerde, mermer heykel güzelliğindeki aksakallı Müslümanların çınar, badem ve limon ağaçları altında çubuk çekip, nargile fukurdatmalarından söz ettiğini, ancak bu manzarayı görme fırsatı bulamadığını belirtmiştir (Pınar, 1997: 39). Günümüzde kentsel değişim ve büyümeyle birlikte bu bölge eski özelliğini taşıyor olsa da, Kervan Köprüsü'nün kalıntılarının hemen yanı başında bugün de bir kahvehane bulunmaktadır.

İzmir'in ilk geleneksel Türk kahvehanelerinin iş dünyasının nabzının attığı Kemeraltı çevresinde ortaya çıktığı düşünülmektedir (Maruflu, 2008). Kemeraltı'ndaki kahvehanelerin önemli bir bölümü perakende satış yerleri ve insan trafiğinin yoğun olduğu Anafartalar Caddesi üzerinde ya da bu caddeye açılan sokaklarda yer almaktadır (Resim 1). Kemeraltı'nın girişinde yönetim merkezlerinin varlığına bağlı olarak büyük kahvehaneler ortaya çıkmıştır. Seyrek olmakla birlikte Kemeraltı'nın depo ve hanların yoğun olduğu kuzey bölgesinde de amele pazarına dönüşmüş büyük kahvehaneler bulunmaktadır. Ayrıca otellerin alt bölümleri de kahvehane olarak işletilmektedir (Alparslan, 2007: 26-27). Hacı Ali Paşa, Ragıp Paşa, Hacı Hasan Paşa, Hacı Sadullah, Meserret, Gaffarzade, Askeri Kırathane (sonradan Ankara Palas) bunlardan bazılarıdır (Kayın, 2015: 22-23).

Resim 1: 19. Yüzyıl Başlarına Ait Bir İzmir Kahvehanesi (Svoboda ve diğerleri, 1997:172)

Buradaki kahvehaneler bir yandan cami yakınlarında olmalarından dolayı dinle ilgili bir işlev üstlenmekte, diğer yandan ticari hayatı tamamlamaktaydılar. Kemeraltı'nda camiye gelen ve işleri fazla yoğun olmayanların namaz aralarında vakit geçirdikleri kahvehanelerin, esnaf ve tüccarların iş görüştikleri, iş bağlantılarını kurdukları mekânlar olarak da kullanıldığını düşünmek mümkündür. Bu bölgedeki kahvehaneler yerleştikleri yerlerin özelliklerine göre biçimlenmişlerdir. Perakende satışın yoğun olduğu yerlerde çay ocakları; han ve depoların yoğun olduğu yerlerde amele pazarları ve esnaf kahvehaneleri; merkezi yerler ve yönetim

binalarının yakınlarında ise misafir ağırlama özelliği taşıyan kahvehaneler yer almıştır. Ayrıca buradaki kahvehaneler dışardan gelen ve aynı gün dönme olanağı olmayan pazarcılara da hitap etmekteydi (Alparslan, 2007: 25-26). Kemeraltı'ndaki kahvehaneler Osmanlı çarşılarının karakteristik kahvehaneleri ile uygunluk göstermektedir. Eski kartpostallar incelendiğinde kapalı kahveler, fazla geniş olmayan, dar pencereci, alçak masa ve ahşap iskemlelere oturlan mekânlar olarak resmedilmekte; saçak altı ve sokağın kullanıma dâhil olduğu kahvelerde, tavlâ oynanmakta ve nargile içilmektedir. Ayrıca kahvehaneler de sokaklar gibi, *Tütüncüler Kahvesi*, *Deveciler Kahvesi*, *Hamallar Kahvesi* gibi uzmanlık adlarıyla anılmaktaydı. Odun kömürüyle ısıtılan kahve ocağı, cezve ve fincanların bulunduğu bir tezgâh ile birkaç tabureyle hizmet veren ve dükkânlarla servis yapan sokak kahvecileri de bulunmaktadır (Kayın, 2015: 22).

Cumhuriyet Dönemi'nde Konak, Çankaya, Basmane, Kemeraltı çevresi kentin alışveriş mekânları ve iş dünyasının nabzının attığı yerler olmayı sürdürdüğünden, buralardaki kahvehanelerin geleneksel işlevleri de bazı değişikliklere rağmen devam etmiştir. Salah Birsell, Hisar Camisi çevresinde yaz günleri yorulan, sıcağdan bunalıp serinlemek isteyenlerin oturabilecekleri açık hava kahvehanelerin varlığından söz etmekte ve bu bölgeyi İstanbul'un Küllük'üne benzetmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda popüler hale gelen Pasaport kahvehanelerinin Hisar kahvelerinin ününü geride bıraktığını da eklemektedir (Birsell, 1987: 18). Günümüzde Hisarönü'nde kafe olarak varlığını sürdürmekte olan Baycığit, Kemeraltı'nın en eski kahvehanelerindendir. Geçmişinin 1905 yılına kadar uzandığı ve 20 yy. başlarında bir hamal kahvesi olarak işlev gördüğü bilinmektedir. Ayrıca cami yakınında olması nedeniyle namaz vaktini bekleyenlerin de zaman geçirdikleri bir mekân olma özelliğine sahip olmuştur. Bu mekân, eski işlevlerinin bir bölümünü sürdürmekle birlikte, günümüz insanının gereksinimlerine göre kendini yenilemiş, özellikle son yıllarda yiyecek hizmeti de vermeye başlamıştır (Orhunöz, 2008). Eskiden dışardan gelen tüccarları, gezginleri ağırlayan mekânlar 2000'li yıllarda ülkesindeki iç karışıklıklardan kaçan göçmenleri ağırlamaktaydı. Yine Hisar çevresinde uzun süre varlığını kahvehane olarak sürdürmüş olan Büşra Kafe'nin (Soyaşkan, 2008) 2008 yılında Somali'den gelen göçmenleri ağırladığı gözlemlenmiş, kalabalık bir Somalili göçmen grubun kafede Türk filmi izlemesine tanık olunmuştur (günümüzde restoran olarak hizmet vermektedir).

İzmir'in kent merkezinde olduğu gibi ilçelerinde de kahvehanelerin, meydanlarda ve çarşıların bulunduğu merkezi yerlerde yoğunlaşmış olduğu bilinmektedir. 19. yüzyıl ortalarında Karşıyaka, İzmir'den Menemen'e gidecekler için bir aktarma merkezi durumundadır ve burası yolcularına hizmet veren kahvehaneleriyle tanınmaktadır. Bu kahvehaneler *Doğu Seyahati*'nin yazarı Gustave Flaubert'in de dikkatini çekmiş ve notlarında bunlardan salaş mekânlar olarak söz etmiştir. Karşıyaka'nın bir sayfiye yeri olmasıyla birlikte işlevi zenginleşmiş olan kahvehaneler, özellikle rıhtım çevresi ve çarşı girişinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgede Osmanlı'nın son dönemlerinde Rum ve Ermeni azınlıklar tarafından işletilen 8 kadar kahvehane bulunmakta, alkollü içecek satışı da yapılan bu mekânlar gazino kavramı ile de örtüşmekteydi. Cumhuriyet Döneminde ise el değiştirmiş olmalarına karşın işlevleri değişmemiştir (Berber ve Serçe, 2011: 245-246). Güneşi bol bir kent olan İzmir'de dikkat çekici bir özellik de kahvehanelerin çınar, servi, asma gibi ağaçların

gölgelerinde kurulmuş olmasıdır³. Bu özellik 19. yüzyılda İzmir'i ziyaret etmiş olan Helmut von Moltke'nin dikkatini çekmiş ve İzmir'de kahvehane gibi istirahat edip keyif çatılacak yerlere çınar dikmenin güzel bir gelenek olduğunu ifade etmiştir (Halikarnas Balıkcısı, 1988:5). Evliya Çelebi İzmir ziyaretinde çevre yerleşimleri de anlatmakla birlikte, sadece Urla ile ilgili notlarında kahvehaneye ilişkin ayrıntılar vermektedir. Urla çarşısındaki kahvehanelerin köşesinde bir üzüm asmaı olduğunu ve asmanın dallarının gölgelik şeklinde etrafı kapladığını, çarşıda ve kahvehanede oturanların asmanın dallarının arkasından rahatça âşık oldukları kadınları gözleyebildiklerini belirtmiştir (Temizkan ve Akan, 2013:37,45). Barth, ziyaret ettiği Cumaovası'da (bugünkü Menderes), merkezdeki kervan sarnıcının yer aldığı çınar ağacı çevresinde Rum ve Türk kahvehanelerinde sohbet eden ve nargile içen insan kalabalığını gözlemleyerek kahvehaneye gelen yabancıya gösterilen misafirperverlikten de söz etmiş ve şu bilgileri vermiştir (Barth'tan aktaran Pınar, 1996:115):

Bir Türk kahvesinden içeri giriyoruz; elbette buradaki kahve, İzmir- Konak'taki gibi Doğu'nun lüks kahvesi değil; İzmir'de çiçekler arasındaki fiskiyeli havuzun yerini burada zincirli bir kuyu almış; renkler cümbüşü içindeki divanın yerini ise dumandan rengi atmış duvarların dibindeki hasır örtülü kerevetler; buralarda da başı sarıklı bembeyaz sakallı insanlar bağdaş kurmuş oturmuşlar. Bizi masalın sihirli dünyasından alıp gerçeğin tam ortasına getiren şey ise ya arada sırada fokurdayan nargilenin ya da ikide bir birbirlerine 'Bismillah' çeken müşterilerin sesi oluyor.

Günümüz İzmir'inde başta Kemeraltı olmak üzere Bornova, Buca, Karşıyaka, Gaziemir gibi birçok ilçenin ticari merkezlerinde bu tür kahvehaneler bulunmaktadır. Bornova çarşısının içindeki Viraneyi Şahane Kahvehanesi, 120 yıllık bir mekândır. 70 yılı aşkın süredir de kahvehane olarak hizmet vermektedir. Günümüzde de burası özellikle hafta içi çarşı esnafı ve çalışan kesimlerin uğrak yeri durumundadır. Ayrıca tarihi ve ünlü bir mekân olmasından dolayı dışarıdan gelenlere, belediye başkanı ve meclis üyesi gibi kişilere de hitap etmektedir (Altındere, 2008).

3. İZMİR KAHVEHANELERİNDE ZAMAN GEÇİRME VE OYUNLAR

Bilindiği üzere klasik Osmanlı kahvehanelerinde kahve içme eylemi etrafında örgütlenmiş bir ortam söz konusudur. Zamanla çubuk⁴ ve nargile de ortamın vazgeçilmez unsurları haline gelmiştir. 18. ve 19. yüzyıl gezginlerin İzmir kahvehanelerine ilişkin gözlemlerinde de bu unsurlara vurgu yapıldığı görülmektedir. Barth, Türk mahallesinde incelediği bir kahvehane ile ilgili olarak şu bilgileri vermektedir (Barth'tan aktaran Pınar, 1996:106 -115):

Kahvehanelerin birine giriyoruz; kahve tavanlı yüksek bir bina: Sultan Abdülaziz'in fotoğraflarıyla süslenmiş duvarların dibinde kırmızı örtülü masalar ve masaların başında bir resim kadar güzel o nargile içen tipler; diğerleriyse, fes ve giysilerinden reform yanlısı Türkler oldukları anlaşılan tavla oynayan gençler; bir kısmıysa gazete ve kitaplara gömülmüşler... Bütün salonda en çok sesi nargile

³ Günümüzde merkezde, köylerde ve çevre mahallelerde eski kahvehanelerin çoğu bir çınarın gölgesinde yer almaktadır.

⁴ Osmanlı'da tütün çubukla içilmekteydi. Uzun ve içi boş bir çubuğun ucunda bulunan lüleyle tütün yerleştirilmekte ve tütünün üzerine küçük bir ateş parçası konularak içilmekteydi.

fokurdaması çıkarıyor... Kapının önüne masa ve sandalyesini atmış bir arzuhalci. Türkçe, Farsça ve Arapça mektuplar ve resmi makamlar için dilekçe yazmak için müşterisini bekliyor. Bir Türk kahvesinde sunulanlar çok kısıtlıdır; bizim bir yudumda içiverdiğimiz Türk kahvesi, çubuk ve nargileden ibarettir.

Beyru'nun aktardığına göre 19. yüzyıl sonlarına doğru İzmir'i ziyaret etmiş olan bir Fransız edebiyatçı Türk mahalle ve çarşılarıyla ilgili gözleminde, çeşit çeşit giysileri olan insanlarla dolup taşan ve sarhoş eden bir nargile kokusunun hâkim olduğu kahvehanelerden söz etmektedir. Yazar kahvehane ortamıyla ilgili şu bilgileri vermektedir (Beyru, 2000:323):

Her akşam, oruç süresinin bittiğini belirten top atışlarının ardından, Türkler, gündüzün zorluklarını geceleri telafi etmeye çalışmakta ve beyaz badanalı mekânlarda, bağdaş kurmuş olarak köpüklü kahvelerini ağır ağır yudumlamaktaydılar. Zaman zaman birbirlerine bakmadan ve asla gülmeden ciddi jestlerle birtakım şeyler konuşuyorlardı. Ara ara içlerinden biri, bu sohbeti keserek, çabuk bir kahve diye sesleniyor, bunun üzerine soluk benizli, çizgili giysili ve pembe ceketli bir çocuk, kahvecinin bakır cezvelerinin parladığı ocağa doğru seğirtiyor, biraz şeker kattığı koyu kahveyi bir fincana boşaltarak fincanı küçük bir tepsiye koyuyor ve sol eli saygı anlamında göğsünde dururken sağ eliyle ikramını yapıyordu.

Yine ara ara, 'çabuk bir ateş' sesi duyuluyor, bir başka çocuk, elinde, içinde sıcak bir kül üzerinde yanmakta olan bir kömür bulunan dövme demirden bir buhurdanı ağalara uzatıyor ve sigaralarını yakmalarına yardımcı oluyordu... Bazen bu kalabalığın arasına gezginci müzisyenlerin katılıp sazlarını inlettikleri de olurdu.

I. Dünya Savaşı öncesinde İzmir'i ziyaret etmiş olan gazeteci Alfred Kerr'in, gezi yazısında özellikle İzmir'in servileri ve kahvehanelerine odaklanmış olduğu ve bunu İzmir ile ilgili yazdığı şiire de yansıttığı görülmektedir. Özellikle de ilk kez İzmir'de içtiğini ve bundan sonra da yaşamında önemli hale geldiğini belirtmiş olduğu nargileyi uzun uzun anlatmıştır (Pınar, 1997: 45-51). Uşaklıgil (199: 138-139), anılarında, Kordon boyundaki Luka Kahvesinin nargilesini çok sevdiğinden söz etmektedir. Ayrıca kordon boyuna inemediği zamanlarda Tilkilik'te (Basmane) hem kahve hem han işlevine sahip olan Yavuz İbrahim Efendi tarafından işletilen Menzilhane'ye gittiğini söylemektedir. Uşaklıgil, kahvenin sürekli müşterilerinin iç kısmında oyun oynadıklarını kendisinin de kahvenin önünde bir iskemleye yerleşerek nargile ve kahvesini içtiğini anlatmakta ve buranın nargilesinin de meşhur olduğunu belirtmektedir.

Nargile kültürü, Osmanlı İzmir'inden Cumhuriyet Dönemi İzmir'ine miras olarak aktarılmıştır. Örs (2001: 43-45), nargilenin kahve kültürünün önemli bir parçası olduğuna, özellikle de İzmir ve Ege'de nargile tiryakiliğinin çok yaygın olduğuna dikkat çekmektedir. 1960'lara kadar uzanan Pasaport'taki Liman Kahvesi, Kültürpark'taki Villa Çay Salonu ile 1976'da açılmış olan Menekşe, Bostanlı'da Egemen Kahvesi, Güzelyalı'da Levent'in Yeri ve Eşrefpaşa'da Hakkı'nın Yeri Örs'ün ünlü nargileci kahveleri olarak adlandırdığı mekânlardır. Bugün artık kapanmış olan Egemen Kahvesi'nin sahibi, müşterilerinin çoğunun özellikle nargile içmek için kendilerini tercih ettiklerini, bunun da nargilelerinin özel olarak hazırlanması ve özel bir kaliteye sahip olmasından kaynaklandığını belirtmiştir (Egemen, 2008). Günümüzde de nargile hizmetiyle ön planda olan Pasaport kahveleri ile ilgili 1980'li yıllarda Hazar'ın (1988: 74) kaleminden şu dizeler dökülmüştür: "*Pasaport kahvesinde*

nargile fokurdar, tömbeki dumanlı, mavi mavi yayılır imbata karşı. Vapur gelir yanaşır. Karşıyakalı güzeller doluşur. Nasıl sevmem, nasıl sevmem ben Pasaportlu İzmir'i...".

19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda halka açık mekânlarda tüketilen temel içecekler kahve, rakı ve şaraptır. Bira Kırım Savaşı'ndan sonra gelmiştir. Çay tüketiminin yaygınlaşmasında ise İranlılar etkili olmuş özellikle de 93 Harbi'nden sonra İstanbul'a gelen Rus ve Balkan göçmenleri çay kullanımının yaygınlaşmasında etkilidir. Bundan sonra halka açık yerlerde çay tüketimi hızla yayılmıştır (Georgeon, 1999: 57). Osmanlı Dönemi'nin İzmir'inde alkollü içecek Müslüman kahvehanelerinde bulunmazken Kordon'daki Avrupa tarzı kafelerde ve Rumların işlettiği kahvelerde tüketilebilmekteydi. Barth, Menderes'te ziyaret ettiği Türk ve Rum kahvehanelerini karşılaştırırken bu konudaki farklılığa da değinmiştir (Pınar, 1996:121). Osmanlı kahvehanelerine yönelik betimlemelerde çaya fazla rastlanmamaktadır. Ancak Cumhuriyet Dönemi'nde kahvehanelerde kahvenin yanı sıra çay tüketiminin de yaygın olduğu anlaşılmaktadır. 1930'lu yılların Türkiye'sinde Tasarruf ve Yerli Malı Haftası etkinlikleri kapsamında kahvehanelerde sunulan çay, kahve gibi ithal ürünleri kısıtlamaya yönelik düzenlemeler söz konusudur. Kahveciler Cemiyeti ilk kez 1929 yılında düzenlenen Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'nda kahve ve çayın yanında yerli ürün olarak ıhlamurun da bulundurulmasını kararlaştırmıştır. Süreç içerisinde ıhlamurla birlikte pekmez şerbeti, fındık, üzüm, elma kurusu gibi içecek ve yiyecekler de kahvehanelerde müşterilere sunulmuştur (Duman, 2001: 72,73). Özellikle 1932 yılında bu kampanyanın yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemde İzmir kahvehanelerinde yerli mallarının tüketimine ilişkin yerel basınına yansımış bir habere rastlanmamış olsa da İzmir'de Ahali Bankası'nın misafirlerine çay ve kahve yerine incir ve fındık ikramına başladığı haberine rastlanmış olması bu konuda İzmir'de de bir duyarlılığın oluştuğunun göstergesidir (Yeni Asır, 14 Kânunuevvel 1932). II. Dünya Savaşı yıllarında kahve bulma konusunda yaşanan sıkıntılarla birlikte içecek olarak çaya yönelim artmıştır (Yıldız, 1996: 4-11) ve çay kahveye oranla daha fazla tüketilebilmesinin, ayrıca daha ucuz olmasının etkisiyle kahvehanelerin temel içeceği haline gelmiştir. 2008 yılında eski İzmir kahvehanelerinde yapılan gözlem de bunu doğrulamaktadır. Bilinen en eski örneklerinden itibaren oyun oynamanın da kahvehane ortamını tamamlayan bir unsur olduğu anlaşılmaktadır. Peçevi (1992:349-350), 16. yüzyılda İstanbul kahvehanelerinde satranç ve tavla oynandığından söz etmektedir. Osmanlı Dönemi İzmir kahvehanelerinde oyun oynandığı bilgisine 19. yüzyıla ait gözlemlerde rastlanmaktadır. Bu dönemde İzmir'de bardo salonlarının varlığı bilinmektedir (Beyru, 2011:164). Yine aynı dönemde Kordon'daki Rum kahvehanelerinde domino oynandığına dair bilgilere rastlanmaktadır (Beyru, 2010:258). 1899'da İzmir'i ziyaret eden Heinrich Gelzer, Kervan Köprüsü çevresindeki kahvelerden birinde dört kişinin kâğıt oynadığına tanık olmuştur (Pınar, 1996: 76, 85). 19. yüzyıla ait bir yerel gazetenin köşe yazarı, Ramazan ayında İzmir Tilkilik'te iftardan sonra Hükümet Caddesi boyunca yürüyerek, Şeyh Mahmud adıyla anılan basık bir kahveye⁵ oturduğunu ve burada tanık olduğu ortamı aktarmıştır. Yazarın belirttiğine göre kahvesini içerken aniden bir teneke gürültüsü kopmuş ve kahvehane müşterilerine tombala kartları dağıtılmıştır. Ardından da çekilişin başlamasıyla tombalacının "*sekiz çinko*",

⁵ 1933 yılında, bir gazetenin köşe yazısında Şeyh Mahmut Kahvesi'nin bir zamanlar adeta kendilerinin zaviyesi olduğu, ancak kim bilir kaç yıldır bu sığınaktan yoksun kaldıklarından söz edilmektedir (Karagözle Hacivat Tilkilik Kahvesinde Hizmet, 8 Kânunusani 1933).

“iki tombala”, şeklinde bağırması, müşterilerin “*sekiz çıktı mı?*”, “*on çıktı mı?*” soruları ve “*vasta*” seslerinin kahvehanede yankılandığını belirtmiştir. Yazar, kahvehanede tombala oynanmasından kaynaklı gürültülü ortamdaki rahatsız olmasının yanı sıra, bu oyunu kumar olarak değerlendirmekte ve özellikle de Ramazan ayında böyle bir şeye müsaade edilmesinden şikâyet etmektedir (Ahenk, 24 Kânunusani 1312). Parayla oynanan oyunlar pek çok insanı rahatsız ettiği gibi yönetimin de gündeminde olmuştur. Özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde tombala ve iskambil gibi çeşitli kahvene oyunlarının kumar kabul edilmesi ve yasaklanması konusunda uygulamalar bulunmaktadır. Tombala 1932 ve 1933 yıllarında Hımaye-i Eftal ve Tayyare Cemiyeti yararına kahvehanelerde oynatılırken, 1934’te yasaklanmıştır. İskambil yasaklarının etkili olduğu yıllar ise 1936 ve 1937 olmuştur. Oyun yasaklarının temel gerekçeleri, kötülük kaynağı olarak görülmesi, insanların bedensel ve ruhsal sağlığını bozarak onları kahvehaneye bağımlı hale getirdiğinin düşünülmesidir. 1936’da İzmir’in Bornova nahiyesi ve köylerinde de iskambil yasağı gündemdedir (Öztürk, 2006:155-166). Ancak oyun yasakları hem işletmeciler hem de devlet için ekonomik olarak zarara neden olduğundan sürdürülebilir olmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin 3330 sayılı yasa “*kulüb, kahvehane ve gazinolarla kır bahçelerinde ve emsali eğlence mahallerinde bulunan beher bilyardodan senevi beş lira ve tavla, dama ve satranç tahtalarının beherinden senevi üç lira resim*” alınacağı belirtilmektedir. Bu yasa ile işletme sahipleri her yıl Haziran ayında vergiye tabi olan oyun aletlerinin cinsini ve miktarını bağlı olduğu gelir idaresine bildirerek levha almak ve bu levhaları oyun aletlerine yerleştirmekle yükümlü tutulmuştur (Resmi Gazete, 27 Kânunusani 1938:9303).

Kahvehanelere ilişkin olumsuz bakış paralı oyunlar ve kumarın yanı sıra çeşitli suçların işlendiği mekân olarak görülmesiyle de ilgilidir. Hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Dönemi kaynakları bununla ilgili veriler sunmaktadır. Örneğin 1910’da İzmir’de genelevlerin şehir dışına taşınması konusunu da içeren resmi yazıda, özellikle de içkili olan kahvehanelerde çocukların bu işle uğraştırılmasının ahlaka aykırı görüldüğü ve bunun yasaklanması gerektiği konusuna yer verilmiştir (B.O.A. DH.MUİ., 92/14, H-26.04.1328). 1930’larda İzmir’in suç coğrafyası ile ilgili yapılmış olan bir araştırmada suç işlenen mekânlar olarak çeşitli eğlence yerleri ile birlikte kahvehanelerin de ön plana çıktığı görülmektedir. Bıçaklama, kavga, bilyardo çalma, esrar satma, kumar oynatma vb. bu yıllarda İzmir kahvehanelerinde işlenen suçlardan bazılarıdır (Göksu, 2003: 50-192). Yine 1930 yılında İzmir Emniyet Müdürlüğü’nün, bilinen mekânlar dışındaki gazinolar ile mahalle aralarındaki kahvehanelerin saat 22.00’da kapanacağını, uygulamayan mekânlar hakkında yasal işlem yapılacağını bildirmiş olduğu bilinmektedir⁶ (Hizmet, 25 Kânunuevvel 1930; Hizmet, 26 Kânunuevvel 1930).

1955’te yerel gazetede yayınlanan bir inceleme yazısında, kahvehanelerin İzmirliilerin en çok vakit geçirdiği mekânlardan olduğu belirtilmektedir. Mahalle, oyun, esnaf ve sabahçı kahvesi gibi türlere ayrılan kahvehanelerde sigara, kahve, çay ve nargile yine ana unsurlardır. Yazarın verdiği bilgilere göre, mahalle kahvelerinde ihtiyar ve orta yaşlılar uyuklamakta ya da çeşitli konularda dedikodu etmekte, gençler ise camdan dışarıyı gözlemektedir. En çok konuşulan konu ise kadınlardır. Oyun kahvelerinin çoğunda tavla, iskambil, altmışaltı, briç, bezik,

⁶ Ancak Ramazan aylarında kapanış saati gece 12’dir. Özellikle 1932 Ramazanında kahvehanelerin gece saat 3’e kadar açık kalmasına izin verilmiştir (Anadolu, 10 Kânunusani 1932).

domino, dama, bilardo ve “küçük çocuklar gibi” meşe oynanırken, çok az kahvehanede de satranç oynanmaktadır (Yuluğ, 20 Mart 1955; Gölgesiz –Gedikler, 2012:447). Eski kahvecilerden Şenhelvacılar (2007), günümüz kahvehanelerinde rastlanmayan meşe oyununun eskiden çoğunlukla Mumcu Kahvesi, Oğuz’un Kahvesi ve İsmet Uç’un Kahvesi’nde oynandığı bilgisini vermekte ve oyunun oynanışını şöyle açıklamaktadır: “Oyun, kahvehanelerde 10m x 3 m genişliğinde özel bir alanda oynanırdı. Genelde de kahvehanenin bahçesinde. Alanın kenarlarında çitalar olurdu. Oyun alanının zeminine talaş dökülürdü. Aşıklar genelde 2.5 m arayla aynı hizada dizilir ve alanın çevresindeki insanlar meşeyle aşıkları vurmaya çalışırlardı”. 95’in Kahvesi’nde de meşe oynanmakta ve burada izleri günümüze kadar ulaşan bir meşe sahası bulunmaktadır (Örs, 2001: 39). Soyaşkan (2008), Dönertaş’ta eski adı Emin’in Kahvesi olan ve bir süre de Büşra Kafe olarak hizmet veren mekânın bahçe kısmında meşe oyunu oynandığını, ancak meşe oyunu denilince akla çoğunlukla Mumcu Kahvesi’nin geldiğini, oranın meşeci kahve olarak tanındığını belirtmektedir. Adını mum işiyle uğraşan ilk sahibinden alan Yapıcıoğlu Mahallesi’ndeki Mumcu Kahvesi 20. yüzyılın ortalarına doğru, mektupların bile “Mumcu Kahvesi” notuyla adresiz olarak gönderilebildiği ünlü bir kahvehane durumundadır. Bir zamanlar kahvenin çevresinde yaşayan Museviler burada meşe turnuvaları düzenlemişlerdir. Kahvenin yan tarafı ise uzun bir süre açık hava sineması olarak kullanılmıştır (İzmir Life, 2001: 26-31). İzmir kahvehanelerinde eskiden oynanan bir başka oyun ise meşeye benzeyen ceviz oyunudur (Keskin, 2008).

1950’li yıllarda bazı kahvehanelerde horoz dövüşleri yapıldığı bilinmektedir (Yuluğ 1955; Erdöl, 1954). Dönemin bir yerel gazete haberinde eskiye nazaran azalmış olmasına karşın, halen Eşrefpaşa ve Kapılar semtlerindeki bazı kahvehanelerde pazar günleri horoz dövüşlerinin düzenlendiği belirtilmektedir. Haberde belirtildiğine göre kahvehanede horoz dövüşleri başlayacağı zaman müşterilerin oturma düzenleri hemen değiştirilmekte, orta taraf boşaltılmakta ve yere bir halı serilmektedir. Horozlar dövüşe başladıktan bir süre sonra da bahisler başlamaktadır (Erdöl, 1954). Mumcu Kahvesi’nde de zaman zaman horoz ve koç dövüşlerinin yapıldığını bilinmektedir (Örs, 2001: 37; İzmir Life, 2001: 26 -31).

Resim 2: Yaylacık Kırathanesi/Buca (2008)

Eski kahvehane oyunlarından dama ve dominoya günümüzde çok rağbet edilmezken, tavla ve kâğıt oyunları yaygınlığını korumakta, ayrıca 40 -45 yıldır okey de en çok oynanan oyunlar arasında yer almaktadır (Keskin, 2008; Çetin, 2008; Kırbaç, 2008). Kulak (2008), briç oynanan kahvehaneler olduğunu ve özellikle de 70’li yıllarda öğretmenlerin kahvehanelerde

ilçeler ve semtler arası briç turnuvaları düzenlediklerini belirtmektedir. Son dönem kahvehanelerine ilişkin yapılan gözlemler okeyin tercih edilen oyunlar arasında ön sıralarda olduğunu göstermektedir. Gözlemlerde sadece bir kahvehanede dama oynayanlara rastlanmıştır (Resim 2). Yine çeşitli kâğıt oyunlarının yaygın olarak oynandığı, oyun türünün ise kahvehaneye göre değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır. Gezginlerin seyahat notlarında ön plana çıkan tavla günümüzde de önemini korumaktadır. Kahvehanelerin çoğunda masa oyunlarına ağırlık verilmesine karşın birkaçında bilardo masaları da görülmüştür.

4. İZMİR'İN OKUR-YAZAR VE AYDINLARINA HİTAP EDEN KAHVEHANELER: KIRAATHANE KÜLTÜRÜ

Kıraathane özelliği gösteren kahvehaneler özellikle aydınların bir araya gelerek süreli yayınları takip ettiği, yeni eserleri inceleme fırsatı bulduğu ülkenin siyasi ve kültürel ortamına ilişkin fikir alışverişinin yapılabildiği mekânlardır. Salah Birsal, bu tür kahvehanelerin bir eğitim yuvası işlevine sahip olduğunu belirterek, Sait Faik'in, 1948 yılında yayınlanan bir yazısında kahvehaneleri dekansız, doçentsiz, bütçesiz, fakültesiz ve yüzde yüz bağımsız üniversiteler olarak tanımladığını ve insanların nabzının kahvehanelerde ölçülebileceğini söylediğinden söz etmiştir (Birsal, 1975: 25, 26).

İzmir'de çeşitli kaynaklardan beslenen sosyal ve kültürel ortam nedeniyle kültür ve edebiyat alanında önemli atılımlar pek çok kente göre daha erken tarihlerde gerçekleşmiştir. İzmir'in edebi hayatı, genel olarak İstanbul'u takip etmekle birlikte, kentin özgürlükçü ve dışa açık ortamının kültür ve fikir hayatının gelişimine önemli katkılar sağladığı bilinen bir gerçektir. II. Abdülhamit'in sansürünün dışında kalan İzmir'deki gazete ve dergilerde Ali Kemal, Mehmet Rauf, Abdülhalim Memduh, Ali Ferruh, Fazlı Necip ve Mehmet Münci gibi İstanbullu ve Selanikli gençler yazılarını istedikleri gibi yayınlatabilmekteydiler. Halit Ziya Uşaklıgil'in de İstanbul'da yayınlatabildiği bazı eserlerini İzmir'de yayınlatabildiği bilinmektedir (Huyugüzel, 2004: 17-19). 19. yüzyıl sonlarında İzmir'inin kahvehanelerinde kitap ve gazete okunduğu bilgisi Barth'ın Türk Mahallesi'ndeki bir kahvehaneye ilişkin gözlemlerinde yer almaktadır. Barth, kahvehanede gazete ve kitaplara gömülmüş müşterilere, hatta Alman tarihi bile okuyan reform yanlısı (Meşrutiyetçi) kişilere rastladığını belirtmiştir (Pınar, 1996: 106-115). Bu dönemde İzmir'de eski geleneğin ürünü olan bazı kıraathaneler çeşitli yayınların takip edilebildiği, çeşitli bilimsel ve sanatsal sohbetlerin, tartışmaların yapılabildiği ortamlardandır. Dönemin İzmirli aydınlarından Kaygusuz (2002: 38) bu konuda şu bilgileri vermektedir:

Bu tarihte İzmir'de üç irfan mektebi vardı: birincisi Ömer Lutfi Efendi'nin taht-ı isticarında ve şimdiki Ankara Palas'ın altında, tam Garanti Bankası'nın yerinde bulunan Askeri Kıraathanesi, ikincisi Hükümet'in karşısında Ehram Mağazası'nın bulunduğu sahada Mehmet Efendi'nin işlettiği Ekmekçibaşı Kıraathanesi üçüncüsü Tilkilik'te Giritli Hasan Efendi'nin ve Ali Ağa'nın kahvehaneleri...

Bütün münevverler bu kıraathanelerde toplanır, başka yerlere gitmezlerdi.

Hükümet Konağı yakınındaki Askeri Kıraathane, özellikle 1900'lerin başında İzmir'in aydın çevreleri için bir çekim merkezi (Hazar ve Aksoy, 1988:58), Bıçakçızade Hakkı Bey, Baha Tevfik, Şahabettin Süleyman, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hamit Suphi ve Bezmi Nusret Kaygusuz gibi edebiyatçıların mekânı durumundadır (Huyugüzel, 2004:27). Kaygusuz (2002:

39) anılarında yer verdiği kıraathaneler arasında en nezih olanının Askeri Kıraathane olduğunu ve kendisi de dâhil pek çok gencin buranın devamlı müşterisi olan yazar ve lise öğretmeni Bıçakçızade Hakkı Bey'in etrafında toplandığını belirtmektedir. Birsal (1987: 17), buraya geçmiş yıllarda Tokadizade Şekip, Tevfik Nevzat, Uşakızade Süleyman Tevfik, Doktor Taşçioğlu Ethem gibi şairlerin ve Jön Türklerin çok gelip gittiklerinden söz etmektedir. Askeri Otel ve Kıraathane'nin yerini sonraki dönemlerde Ankara Palas Oteli almış ve altındaki aynı adlı pastane aydınların, edebiyatçıların, siyasetçilerin toplanma yeri olmayı sürdürmüştür. Burası pastane olarak adlandırılrsa da aslında kıraathane işlevi görmüştür. Hazar ve Aksoy 1940'lı ve 50'li yıllarda belli bir kişiliği bulunup da Ankara Palas'a uğramayan birinin var olduğunu düşünemediklerini, Kemal Bilbaşar, Cahit Tanyol, Besim Akımsar, Orhan Rahmi Gökçe, Halikarnas Balıkcısı, Şükran Yurdakul, Ahmet Angın ve Atilla İlhan'a kadar İzmir'in tüm edebiyatçıların uğrak yerinin Ankara Palas olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca 1950'lerin genç edebiyatçıları kuşağından Tarık Dursun K., Cengiz Tuncer, Ali Gevgilili, Ziya Metin, Özdemir Hazar, Doğan Özgüden, Nevzat Kızılcın, Bilge Umar, Ünal Tekinalp gibi ünlü düşün ve sanat insanlarının da burada toplandığı bilgisini vermektedirler (Hazar ve Aksoy 1988:53).

Huyugüzel (2004: 27,28), Askeri Kıraathane'nin çoğunlukla yazar ve edebiyatçılara hitap ederken, Ekmekçibaşı Kıraathanesi'nin Mevlevilik ve Bektaşilik tarikatlarına meyilli olanların toplanma yeri olduğunu, Tilkilik kahvehanelerinde ise çoğunlukla medreselilerin toplandığı belirtmektedir. Kemeraltı girişindeki Ekmekçibaşı Kıraathanesi ile ilgili Kaygusuz, "*Ekmekçibaşı Kıraathanesi'nin başlıca müdavimleri Mevlevi Şeyhi Nurettin Efendi, Müstecabizade İsmet, Hafız İsmail, Tokadizade Şekip ve Hüseyin Avni Ozan idi. Bunların da yanına gitmekten, meclislerinde bulunmaktan çok hoşlanırdım...*" açıklamasını yapmaktadır. Ayrıca Evliyazade, Akosmanzade, Uşakızade, Alemdarzade ve İplikçizadeler gibi eski köklü ailelerin oturduğu bir semt olan Tilkilik'teki kıraathanelerin ise daha geniş toplulukları barındıran mekânlar olduğunu belirtmiştir. Kaygusuz, buradaki kıraathanelerin mahalle arasında ve söğüt ağaçlarının gölgesinde kalması nedeniyle yaz aylarında oldukça dolu olduğundan, arkadaşlarıyla gece geç saatlere kadar buralarda oturarak edebi ve ilmi konularda sohbetler yaptıklarından söz etmektedir (Kaygusuz, 2002: 38-41).

Kemeraltı'nda Şifa Eczanesi'nin yakınındaki Hacı Ali Paşa Kahvesi ve Ragıppaşa Kıraathanesi de dönemin entelektüel insanların buluşma yerlerindedir. Darülbedayi oyuncularını İzmir'e geldiklerinde Ragıp Paşa Oteli'nde kalmakta ve altındaki kıraathanede vakit geçirmektedirler. Bedia Müvahhit, Vasıf Rıza Zobu ve Muammer Karaca gibi isimler bu kahvede oturan ve sohbet eden bazı sanatçılardandır. Ayrıca Ragıppaşa Kıraathanesi'nde farklı iş çevrelerinden bir araya gelmiş olan aydınların oluşturduğu bir palavra kulübünün var olduğu bilinmektedir. Bu topluluk, ülkede ve kentte olup bitenleri mizahi açıdan yorumlaması, sivri dilli ve hicivli sohbetler yapması nedeniyle *palavra kulübü* olarak adlandırılmıştır. Palavra Kulübü, 1955'lere kadar varlığını sürdürmüştür (Hazar ve Aksoy, 1988:58). İzmir'in ünlü eczacısı Kemal Kamil Aktaş da (1935) 12-13 yıldır İzmir'e özel böyle bir kulübün varlığından söz etmekte, hatta bu kulübün uzun süre başkanlığını yaptığını ancak son zamanlarda başkanlığı başkasına kaptırdığını belirtmektedir. Kemeraltı'ndaki Şükran Kahvesi ise daha çok öğretmenlerin ve aydın memurların buluştuğu bir mekândır (Hazar ve Aksoy, 1988: 58). Birsal'in (1987: 18) ifadesiyle "*bir devlet görevlileri kahvesidir*".

Edebiyatçıların bir başka toplanma yeri ise yakın zamana kadar hizmet vermiş olan Meserret Kahvesi'dir (Kayın, 2015: 23).

Çoğunlukla edebi sohbetler ve okuma etkinliği ile ön planda olan kıraathaneler aslında çok da yaygın değildir. Ancak yönetimlerin, özellikle Cumhuriyet Dönemi'nde, kahvehanelere kıraathane kültürünü yerleştirme yönünde gayretleri söz konusu olmuştur. 1935'te İçişleri Bakanlığı tarafından uygulanmaya çalışılan kahvehaneleri asrileştirilmesi projesi buna bir örnektir. İzmir'in bir yerel gazetesinde bu projeyi destekleyen köşe yazısında, proje kapsamında sağlıksız koşullardaki kahvehanelerin kapatılmasının düşünüldüğü, belediyelerin öncülüğünde Avrupa'dakilere benzeyen, sağlık açısından elverişli ve daha büyük ferah mekânlarda örnek kahvehanelerin açılmasının planlandığı belirtilmektedir. Yazar, sağlık açısından sakıncalı, duvarları ve tavanı dumandan sararmış kahvehanelerin çok fazla olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca İzmir'de 1000'e yakın kahvehane olduğu tahmininde bulunarak, küçük kahve sahiplerinin sermayelerini birleştirerek daha büyük ve modern mekânlar açmalarında fayda olduğundan söz etmektedir (Anadolu, 25 Şubat 1935). Proje kapsamında desteklenecek olan kahvehanelerde kütüphaneler de olacağından dolayı, "Kütüphaneli Kahve" başlıklı başka bir köşe yazısında proje genel olarak olumlu karşılanmakla birlikte, tavla gürültüleri ve insan sesleri kulaklarda yankılanırken, sigara dumanı ciğerlere dolarken, nasıl kitap okunulabileceğinin de hesaba katılmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır (Yeni Asır, 25 Şubat 1935). İzmir kahvehanelerinin zaman öldürülen yerler olduğu konusu 1950'lerde Attila İlhan'ın gündemindedir. İlhan (20 Mart 1955), Batılı toplumlar işten arta kalan zamanlarını kadınlı erkekli olarak kahvelerde geçirirken, Türklerde erkeklerin işten çok kahvehaneye gittiğini iddia etmiştir.

Resim 3: Fidan Kıraathanesi/ Yeşilyurt (2008)

Kıraathane kavramı başlangıçtaki anlamını yitirerek zamanla kahvehane ile eş anlamlı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzde İzmir'de kıraathane adını taşıyan pek çok eski mekân bulunmakla birlikte işlevsel olarak diğer kahvehanelere göre önemli bir farklılık taşımamaktadır. Çeşitli kampanyalar nedeniyle bu mekânlara yerleştirilmiş olan kitaplıkların (Resim 3) beklenen ilgiyi görmediği, buralardaki okuma etkinliğinin gazetelerle sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır⁷. Bu durumda insanların okumaya olan ilgisizliğinin yanı sıra kitaplıklarda

⁷ 28 Ocak 2008 tarihinde gözlem yapılan Kutlay, Emniyet ve Fidan kıraathaneleri bu mekânlara örnektir. Bunlardan Fidan Kıraathanesi'nde kitaplık bulunmakta ancak işletmecisinin belirttiğine göre müşteriler kitaplığa ilgi göstermemektedirler.

ilgi çekici ve güncel yayınların yer almamasının da etkili olduğu düşünülmektedir (Kahveci Dünyası, 2007). Kırdı (2007) pek çok kahvehaneye kitaplık kurduklarını, ilk olarak Eşrefpaşa Merkez Kırathanesi'nden başladığını ve özellikle istekte bulunan kahvehanelere öncelik verdiklerini belirtmiştir. Geçmiş örneklerden de anlaşıldığı gibi kahvehanenin okumaya, bilimsel ve sanatsal etkinliklere hizmet etmesi çoğunlukla kahvehanedeki müşteri profiliyle ilgili bir durumdur. Geleneksel özellikler gösteren kahveler çoğunlukla oyun, sohbet ve okuma etkinliği olarak da gazete ile ön plana çıkarken, günümüzde yeni yayınların takip edildiği, bilimsel ve edebi toplantıların düzenlendiği kitap kafeler eskinin kırathanelerinin yerini almış durumdadır.

5. İZMİR KAHVEHANELERİNDE SİYASET

Siyasi sohbetlerin kahvehanelerin vazgeçilmezi olduğu bilinen bir gerçektir. Özellikle ülkenin siyasi gündeminin yoğun ve tartışmalı olduğu dönemlerde kahvehaneler de hareketlenmekte, kimi zamanlarda ise bazı kahvehaneler belirli bir siyasi görüşten insanların toplanma yerleri haline gelmekteydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda İzmir gibi kozmopolit nüfusa sahip olan kentlerdeki din ve etnik temelli çatışmaların kahvehanelerde örgütlendiği veya kahvehanelere yansıdığı da sıklıkla rastlanan bir durumdur. Beyru (2000:146-148), 1887'de dini bir nedenden dolayı Rum gençlerin galeyana gelerek kentteki İngilizlerin çeşitli mekânlarının yanı sıra kahvehanelerine de saldırılar düzenlemiş olduğundan söz etmekte, Türkler ve Rumlar arasındaki gerginliğin ise Yunan Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra daha çok dışa vurulmaya başladığını belirtmektedir. Bu dönemde Rum kahvehanelerine bağımsızlığı temsil eden, hatta kent çevresinde ün salmış Rum eşkıyalarının resimleri gibi siyasi simgelerin asılmaya başladığını bilinmektedir. Bu duruma Barth'ın Cumaovası'daki Rum kahvehanesi ile ilgili gözlemlerinde de yer verilmiştir: *“Elbette her Rum kahvehanesinde eksik olmayan ve özgürlük hülyalarını süsleyen iki resim. Yunan Kralı ve Rus Çarı'nın resimleri hilalli bayrağın her iki yanındaki yerleri almış”* açıklamasını yapan Barth, politika deyince Türk köylüsünün aklına Moskof ve İngiliz'in geldiğinden, sürekli olarak *“bu iki şeytanın kafalarında ne olduğunu”* sorguladıklarından söz etmektedir (Barth'tan aktaran Pınar, 1996: 115, 121).

20. yüzyıl başlarında Türk, Rum, Yahudi ve Ermeniler günlük hayatta birbirinden önemli derecede ayrılmış durumdaydı. Son dönemlerdeki uzun savaşlar nedeniyle İzmir'deki Türk nüfusunun azalmış olması, gerilimi daha da körüklemiş ve kamplaşmayı artırmıştır. Özellikle hava karardığında fanatiklerin ve marjinalerin saldırılarına maruz kalmamak için herkes kendi bölgesine çekilmekteydi. Bu dönemde her etnik grubun kendi kahvehanesi vardır. I. Dünya Savaşı öncesinde özellikle de azınlık kahvehaneleri siyasi örgütlenme mekânlarına dönüşmeye başlamıştır (Alparslan, 2007: 25). Türkler arasındaki siyasi kutuplaşmaların da kahvehanelere yansıdığı bilinmektedir. II. Meşrutiyet Dönemi'nin çok partili siyasal yaşamında bunun ilk örneklerine rastlamak mümkündür. İttihat ve Terakki Fırkası'nın Ahrar Fırkası ile mücadelesi sonraları Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile sürmüş, ulusal mücadele döneminde ise kahvehaneler hilafetçiler ve ulusal mücadele yanlılarının çatışma alanına dönüşmüştür. Anadolu kahvehaneleri siyasal örgütlenmede önemli bir görev üstlenirken, işgal güçleri ve İstanbul Hükümeti kahvehanelere yerleştirilen casuslar aracılığıyla gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır. Bu dönemde Yunan işgali altında olan İzmir'de kahvehaneler

sıklıkla silah ve cephane sevkiyatı ile Yunan askerlerinin silah aramak için yaptıkları baskınlara maruz kalmıştır (Öztürk, 2006: 83-94.. Yine İzmir'in işgaline karşı Redd-i İlhak Cemiyeti'nin bildiri dağıttığı yerlerden biri de Askeri Kıraathane'dir (Birsell, 1987: 17). Dursun (1994: 106,126), İzmir'de işgal yıllarında Türklerin tedbirli bir biçimde çeşitli yerlerde bir araya gelerek örgütlenmeye çalıştıklarını ve görüşmeler yaptıklarını, Ekmekçi başı Kıraathanesi'nin de bu türden gizli görüşmelerin yapıldığı yerlerden biri olduğunu belirtmektedir. Ayrıca işgal sonrasında ilgili olarak *“İzmir günlerce şevk ve sürur içinde çalkalanıyordu. Çarşılar sokaklar düşman zulüm ve kahrından kurtulmuş halkla dolu idi. Kahvehanelerde oturulacak yer bulmak güçleşmişti.”* açıklamasını yaparak, arkadaşlarıyla Askeri Kıraathane'de otururlarken bazı subayların Yunanlılarla savaş anılarını anlattıklarına tanık olduklarından söz etmektedir.

Hazar ve Aksoy'un (1988: 58) 1900'lerin başında İzmir'de politikanın ve komitacılığın kazanımın kaynadığı yer olarak tanımladıkları Askeri Kıraathane ve ilerleyen zamanda Ankara Palas siyaset üretilen ve tartışılan önemli mekânlardır. Muşkara (1998:76 -91), 40'lı yıllarda Ankara Palas Otelinin altındaki kıraathanede Demokrat Partili üyelerin bir araya geldiğini, 1946-1950 yıllarında ise Ankara Palas'ın parti karargâhı işlevini gördüğünü ve Celal Bayar'ın taktiklerini burada hazırladığını belirtmektedir. Toplumda Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti kutuplaşmasının yaşandığı çok partili dönem ve sonrasında, siyasi eğilimler kahvehane ortamına da yansımıştır. Kırbaç, 1950'li yılların başından 1960 darbesine kadar CHP ve DP'lilerin ayrı kahvehanelere gittiklerinden söz etmekte ve seçim dönemlerinde, milli bayramlarda özellikle de İzmir'in kurtuluş günü olan 9 Eylül'de siyasi parti taraftarlarının kalabalık gruplara birbirlerinin kahvehanelerinin önüne gelerek davul çaldıklarını anlatmaktadır (Kırbaç, 2008). Örs (2001: 33), babası kahveci olan İhsan Alyanak'ın eskinin kahvehanelerini bir tür siyaset okulu olarak gördüğünü, gençlik döneminde DP ve CHP'lilerin farklı kahvehanelere gittiklerini, bazen de aynı kahvehanede farklı masalarda kümelenerek, birbirlerine lafla sataştıklarını belirtmektedir. Ayrıca DP'lilerin *“Tanrı uludur, uludur; İsmet Paşa Allah'ın kuludur”* sözleriyle CHP'lileri öfkelenmeye çalıştıklarından söz etmektedir (Gölgesiz– Gedikler 2012: 447). Siyasi tansiyonun yoğun olduğu 1960'ların sonu ve 1970'lerde kahvehaneler bazı siyasi yapıların örgütlenme ve propaganda mekânlarına dönüşmüştür. Özellikle de siyasal kampaşmanın doruk noktası olan 12 Eylül öncesi dönemde kahvehanelere yönelik silahlı saldırılar o dönemleri yaşamış olan pek çoğumuzun belleklerinde canlılığını korumaktadır.

6. İZMİR'DE KAHVEHANE EĞLENCELERİ

İzmir, kozmopolit yapısına bağlı olarak çok eskiden beri renkli bir eğlence yaşamına sahip olmuştur. Kentte tiyatro, konser ve benzeri bazı gösterilerin, özel olarak inşa edilmiş olan tiyatro binalarının yanı sıra, zaman zaman, çoğu sahilde bulunan birtakım kahvehane türü mekânlarda da sergilendiği bilinmektedir. Sahne düzenleri genelde çok yeterli olmayan bu gibi yerlerde, daha çok hafif birtakım komedilerin ya da bazı küçük konserlerin sergilendiği bilinmektedir. Genelde cafe – chantant ya da cafe – concert olarak adlandırılan bu kahvehaneler Birinci Kordon bölgesinde yoğunlaşmış olmakla birlikte İkinci Kordon'da da bulunmaktadır (Beyru, 2000: 241, 258). Yetkin (2005) Kordon'daki grup manzaralı kahvelerin genellikle deniz üzerinde ahşaptan, kazıklar üzerine yapıldığını, bu kahvelere

İzmirliilerin çok rağbet ettiğini ancak ahşap olmasından kaynaklı olarak çok fazla kazalar yaşandığını belirtmektedir. Örneğin Kordon'daki ahşap kahvelerden biri olan Café Kivoto, 1873'te düzenlenen bir akrobat gösterisi sırasında yaşanan izdiham nedeniyle çökerek, yüz otuz kişinin ölümüne neden olmuş ve bunun üzerine polis idaresi ahşap kahvehanelere girişi yasaklamıştır. Beyru'ya göre (2000: 242), çökme kapasitenin üstünde bilet satılmasından kaynaklanmış, iki yüz kadar kişinin katıldığı bu gösteriye Türklerin çok fazla katılımı olmamıştır. Eğlence sektörünün kalbi olan Kordon'daki kahvehaneler dışında Karataş, Kemer, Salhane, Karşıyaka gibi farklı bölgelerdeki kahvehanelerin de çeşitli amaçlarla düzenlenen gösteriler ve balolar için kullanıldığı, ancak bu tür organizasyonların çoğunlukla Levantenlere ve azınlıklara yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Türklere yönelik tiyatro etkinlikleri 19. yüzyıl sonlarında başlarken (Beyru, 2000: 246.-257), geleneksel gösteriler ise çoğunlukla Türklerin oturduğu bölgelerdeki Kemeraltı, Tilkilik ve Çorakkapı kahvelerinde sergilenmekteydi. Ayrıca Salhane'de de bu türden gösterilerin gerçekleştirildiği bir kahvehane olduğu bilinmektedir. Ramazan aylarında Müslüman halkın eğlence yaşamı hareketlenmekte Kemeraltı'nda Basmane'ye kadar uzanan yolda bulunan lûubhanelerde karagöz, ortaoyunu ve pandomima oyunları sergilenmekteydi (Huyugüzel 2004: 75 -78). Yine bayramlarda İzmirli erkeklerin gittiği yerlerin başında kahvehaneler gelmektedir. Yaşar Ürük, Ramazan aylarında dışarıdan gelenlerle birlikte kentin nüfusunun belirgin bir artış gösterdiğinden söz etmektedir. Kordon'daki azınlıkların çalıştırdığı işyerlerinde de özel programların düzenlendiğini, ancak asıl eğlencelerin Türk mahallerinin kalbi sayılan Tilkilik'te olduğunu belirtmektedir. Ayrıca dönemin Ramazan eğlenceleri hakkında şu bilgileri vermektedir (Ürük, 17 Eylül 2007):

'Ramazan' demek İzmir'in Türk mahallerinde de 'canlılık' demektir. İftardan sonra herkes sokaklara dökülmekte, teravihten sonra da sahura kadar uyumamak için kahvelerde çalgılar çalınmakta, meddahlar söyleşmekte Karagöz oyunları oynatılmaktadır. Özellikle Hacı Ali Paşa, Ragıp Paşa ya da Hacı Hasan gibi ünlü kahvelerde de benzer programlar düzenlenmektedir. Ramazan'dan önce iyice temizlenmiş kahvelerde, mevsim kıssa gürül gürül sobalar yanmakta; yazsa sandalyeler caddelere taşmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Ramazan ayında teravih namazından sonra kahvehanelerde Karagöz oynatılması Ege'nin (2002:19-20) anılarında şöyle yer almaktadır:

Ramazan geceleri kahvelerde oynatılan Karagöz temaşa hayatının başlıcasıydı. Ben mahalle olarak Namağah'taki kahveye Karagöz seyretmeye giderdim. Ramazan gelince kahveden sandalye ve masalar başka yere nakledilir ve sık sık tahta sıralar dizilirdi. Camlar dışardan seyredilmemesi için kâğıtlarla kapatılırdı. Karagöz'e kadınlar alınmazdı. O gece hangi oyunun oynatılacağı perdeye iliştirilen bir şekil ile bildirilirdi. Perdeye iliştirilen şekil ağaç resmi ise 'Kanlı Kavak' oyunun oynanacağı anlaşılırdı.

Kahvehanelerde düzenlenen Ramazan eğlencelerinin Cumhuriyet Dönemi'nde de devam ettiği, ancak eski canlılığını kaybetmeye başladığı anlaşılmaktadır. 1932'de ezanın Türkçe okunması uygulamasıyla birlikte hükümet tarafından eski Ramazan eğlencelerinin canlandırılması yönünde girişimler olmuş ve bu durum İzmir'e de yansımıştır. 1933'te Hacı Ali Paşa Kırathanesinde Ramazan eğlenceleri reklamları göze çarpmaktadır (Resim 5). Ayrıca daha önceleri 24.00'a kadar açık kalan kahvehanelerin Ramazan dolayısıyla saat 03.00'e kadar açık kalmasına da izin verilmiştir (Anadolu, 10 Kânunusani 1932). Hizmet

gazetesinde Ramazan ayına özel Şeyh Küşteri Perdesi adlı bir köşe oluşturulmuş ve bu köşede hayali Karagöz ve Hacivat karakterleri Ramazan ayı boyunca şehrin gerçek mekanlarında gezdirilmiş, gerçek İzmirli karakterlerin de olaylara dahil edildiği hikayeler kurgulanmıştır. Tilkilik'teki bir kahvehane ortamı da bu köşede konu edilen mekânlardandır (Hizmet, 8 Kânunusani 1933).

Resim 4: Halkın Sesi - 21 Aralık 1933,

Resim 5: Hizmet -11 Ocak 1932

Aktaş (27 Aralık 1933), çocukluğunda Karagöz oyununu izlemeye doyamadığından ancak en son sekiz on yıl önce Tilkilik kahvelerinin birinde arkadaşlarıyla izlediği Karagöz oyunundan aynı tadı alamadığından söz ederek, zamane çocuklarının artık bu oyunu izlemekten hoşlanmadıklarını, daha çok sinema izlemeyi yeğlediklerini belirtmektedir. Maruflu (2007), çocukluk döneminde hem İstanbul, hem de İzmir'de çeşitli Ramazan eğlencelerine tanık olduğunu anlatmakta ve bu konuda şu bilgileri vermektedir:

Özellikle İzmir'de geçen Ramazan günlerinin tadını ve neşesini hep hatırlarım. Buldanlı Bezzaz Hacı Hüseyin Efendi'nin kerimesi olan, anneannem Ayşe (Cansoy) Hanım'ın evi, Altınpark Faikpaşa Mahallesi'ndeydi. Sokağında Emir Sultan Türbesi vardı. Ailece Ramazanları o muhitte geçirirdik. Kırathanelerde nargileler içilirdi... Değişik semtlerdeki en az 35 kiraathanede nargile ve çay sohbetleri sahura kadar sürerdi...

Maruflu (2008), Altınpark'taki Osman Alyanak'ın Kahvesi'nde yapılan eğlencelerle ilgili de şu bilgileri aktarmaktadır:

Bu eğlencelere Altınpark, Mezarlıkbaşı, Hatuniye ve Tilkilik halkı katılırdı. Ramazan bahar ya da yaza denk gelmişse açık hava eğlenceleri yapılırdı. Kahvehanenin üst katı kadınlara, alt katı da erkeklere ayrılırdı. Her iki bölüme de fasıl heyetleri gelirdi. Fasıl heyetindekiler de kadın ve erkek olarak ayrılmaktaydı. Bu fasıl heyetleri çoğunlukla İzmir Radyosu sanatçılarından oluşmaktaydı. Bazen de ünlü sanatçıların geldiği olurdu. Fasıl Heyetinin programı bittikten sonra, oyun havaları başlamakta ve Tekel'de çalışan ve 'zenne' adı verilen bir erkek, özel giysileriyle kendine özgü köçekçe bir oyun oynardı. Zenneyi önce aşağıda erkekler, sonra da yukarıda kadınlar izlerdi. Daha sonra sıra ortaoyununa gelir,

Hayali Küçük Ali ve Hayali Hayri Usta gibi kişiler Karagöz gösterisi yapardı.

Bütün gösteriler insanların sıkılmaması için kısa tutulurdu.

Günümüzde eğlenceye yönelik hizmet veren mekânların çeşitlenmesine de bağlı olarak, geleneksel kahvehane kültüründe eğlence anlayışının eski canlılığını koruyamadığı görünmektedir. Ancak bazı kahvehanelerde film ve maç gösterimleri ile nişan, sünnet, kına gibi özel kutlamaların yapıldığı bilinmektedir.

7. SONUÇ

16. yüzyıl ortalarından itibaren kahve içme eylemi ile bağlantılı olarak Türk kültürüne giren kahvehane, ilk din dışı sivil toplanma mekânlarından biri olarak, hoş vakit geçirme, gündemi takip etme, kültürlenme ve eğlenme gibi etkinlikleri de kapsayarak Müslüman erkeklerin sosyalleşmesine ortam sağlamıştır. Kahvehanelerin sahip olduğu işlevler kolayca kabul görmesi ve yaygınlaşmasına neden olsa da, aynı zamanda hemen her dönemde yönetici zümrenin, dini otoritelerin, aydınların ya da halktan kişilerin eleştirilerinin de hedefi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde yönetimlerin kapatmaya çalışma yönündeki karşıt tepkileri 19. yüzyıl sonlarından itibaren artık önemini yitirmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde ise başlangıçtan itibaren mevcut kahvehane kültürüne yönelik olumsuz bir bakış olsa da yönetimlerin tepkileri çoğunlukla ıslah etme, modernleştirme, yararlı hale getirme ve hatta fayda sağlama yönünde olmuş ve bu tepkiler günümüze kadar çeşitli şekillerde varlığını sürdürmüştür.

Tarihsel gelişimine bağlı olarak farklı etnik ve dinsel unsurların bir arada yaşadığı İzmir, Doğu –Batı ticaretinde sahip olduğu konum nedeniyle yakın çevresinden ve dış ülkelerden sürekli göç almış, özellikle de 17. yüzyıldan itibaren dış ticaretin önemli temsilcileri olan Levantenlerin yerleşmek için tercih ettiği bir kent durumuna gelmiştir. Kentin hareketli ticari yapısının bir gereği olarak ortaya çıkan kamusal mekânlar, çok kültürlü kimliğine bağlı olarak çeşitlilik de göstermiştir. Ticari gemilerin yanaştığı liman çevresinde kafe kültürü oluşurken, bu ticaretin Doğu uzantısını oluşturan kervan yolları ve çarşı çevrelerinde geleneksel Türk kültürünü yansıtan kahvehaneler ortaya çıkmıştır. Çeşitli gezginlerin kayıtlarından yola çıkarak 17. yüzyıldan itibaren İzmir'de varlığı bilinen kahvehaneler, 19. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve mahalle aralarına yayılmış durumdadır. Özellikle geleneksel kahvehane tipinin başlangıç noktası olduğu düşünülen Kemeraltı ve çevresinde geleneksel özelliklerini büyük ölçüde sürdüren kahvehaneleri bugün de görmek mümkündür. Bunun yanı sıra bazı ilçe merkezleri ile mahalleler ve köylerde geleneksel kahvehane kültüründen izler bulmak mümkündür. Gazino ve kafe kültürüne sahip eskinin Levanten bölgeleri olan Karşıyaka ve Alsancak'ta ise Cumhuriyet Dönemi'nde işletmecileri değişmiş olmakla birlikte benzer işleve sahip kafe –bar türündeki mekânların yoğun olması aynı kültürün devamı niteliğindedir.

Kahvehanelerin çıkış noktası olan kahve içeceğinin yanı sıra, nargile ve çubuk da bu kültürün temel öğeleri haline gelmiş ve bu “üçlü” Osmanlı Dönemi İzmir kahvehane ortamına ilişkin gözlemleri aktaran kayıtlarda da ön plana çıkmıştır. Nargile kültürü Cumhuriyet Dönemi İzmir'ine de aktarılmış, bazı kahvehaneler ise sadece bu özelliği ile ön plana çıkmıştır. Günümüzde de bu mirası devralan hatta sürdüren kahvehaneler bulunmaktadır. İçecek tüketiminin dışında kahvehanelerde yaygın olan zaman geçirme etkinliği oyundur. Oyunlar, parayla oynandığı ve müşterilerin mekâna bağımlılığını artırdığı gerekçesiyle sürekli olarak

eleştirilerin ve yasakların hedefinde olmuşlarsa da, gerek işletmeciler gerekse yönetimlerin oyunlardan kazanç sağlama yoluna başvurdukları da bir gerçektir. 19. yüzyıldan itibaren İzmir kahvehanelerinde kâğıt, tavla ve bilardo oynandığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Yine eskiden beri varlığı bilinen tombala, dama, domino gibi oyunlar önemini yitirirken, bir dönemin meşe turnuvaları tarihe karışmıştır. Günümüzde kâğıt oyunları çeşitlenerek varlığını sürdürürken, okey de son zamanların en çok tercih edilen kahvehane oyunlarından olmuştur.

Okuma, hikâye anlatma ve edebi sohbet türündeki etkinliklerin, özellikle okur- yazar, sanatçı ve aydın zümrenin uğrak yeri olan kahvehanelerde, en başından itibaren önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Kıraathane işleviyle ön planda olan ve 19. yüzyılda eğitim, edebiyat, sanat ve yayıncılık alanındaki gelişmelerle zenginleşen bu mekânlar kahvehane kültürünün içinde varlık göstermiştir. İzmir, İstanbul'un biraz gerisinde olsa da canlı bir kültür sanat ortamına sahiptir. Hatta başkentten sansür alanının dışında kalması kente ayrı bir özgürlük sağlamıştır. 19. yüzyıl sonlarında özellikle Kemeraltı çevresinde İzmirli okur-yazar, sanatçı ve aydınların toplanma alanı olan Askeri Kıraathane, Ekmekçibaşı, Hacı Ali Paşa, Ragıpapa gibi kıraathaneler varlık göstermiştir. Cumhuriyet Dönemi'nin ortalarında bu mirası Ankara Palas'ın devraldığı anlaşılmaktadır. Bir dönemin medreselilerine hitap eden ünlü Tilkilik kahvehaneleri ise eskinin tanınmış İzmirli ailelerinin bu bölgeleri terk etmiş olmasının da etkisiyle kıraathane işlevini sürdürmemiştir. Ancak günümüzde Basmane'de kahvehane özelliğini sürdüren asırlık mekânlar bulunmaktadır. Eski kıraathanelerinin işlevini günümüzde kitap kafeler üstlenmiştir.

Ülkenin siyasi atmosferi hemen her zaman kahvehane ortamını etkilemiş ve siyasi gündemler kahvehane sohbetlerinin vazgeçilmezlerinden olmuştur. 19 yüzyılda milliyetçilik hareketleri ile birlikte İzmir kahvehanelerinde siyasi unsurlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Türk kahvehanelerinin duvarlarını padişah ve bayrak görselleri süslediği dönemlerde, Rumlar siyasi mesajlarını bağımsızlığı simgeleyen resimler ve çeşitli Rum liderlerin fotoğraflarını asarak iletmişlerdir. İşgal yıllarında ise kahvehaneler gizli örgütlenmeler ve baskınlara sahne olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde çok partili siyasi yaşama geçişle birlikte başlayan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti taraftarlığının toplumda yarattığı kutuplaşma, karşıt grupların ayrı kahvehanelerde toplanması sonucunu ortaya çıkarmıştır. İzmir'de bir dönemin siyaset okulları olarak belleklerde yer tutmuş olan kahvehaneler yine Askeri Kıraathane ve onun yerini alan Ankara Palas olmuştur.

Kahvehaneler, toplu eğlenceler ve gösteriler açısından uzun yıllar önemli bir yer tutmuş, geleneksel eğlencelerin sergilenme mekânı olmuştur. İzmir'de geleneksel eğlencelerde Tilkilik kahvehaneleri önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle Ramazan aylarında buralarda Karagöz gösterilerinin düzenlendiği, çeşitli saz heyetlerinin konserler verdiği bilinmektedir. Kahvehanelerde sergilenen özel Ramazan eğlenceleri Cumhuriyet Dönemi'nde bir süre devam etmiştir. Günümüzde sahne sanatlarına ilişkin mekânların çoğalmasıyla birlikte kahvehanelerin bu işlevi zayıflamış durumdadır. Ancak bir dönem televizyon, video filmleri izlemek için kahvehaneleri dolduran izleyici kitleleri günümüzde de futbol maçları izlemek amacıyla bir araya gelmektedir. Bunun yanı sıra köy ve mahalle kahvehanelerinin bazıları sünnet, kına, nişan gibi toplantılar için kullanılmaktadır.

KAYNAKLAR

a. Arşiv Belgeleri

B.O.A. C.İKTS, 9/ 436, H-18.03.1234

B.O.A. C.İKTS 11/507, H-14.04.1234

B.O.A. DH.MUI., 92/14, H-26.04.1328

b. Gazeteler

Ahenk 24 Kânunusani 1312.

Anadolu 10 Kânunusani 1932.

Anadolu 27 Kânunuevvel 1933, “Sinemalar, Kahveler Niçin Erken Kapatılıyor”.

Anadolu 25 Şubat 1935 “Kahvehaneler. Azaltılmalı ve Asrileştirilmeli”.

Halkın Sesi 21 Aralık 1933.

Hizmet 25 Kânunuevvel 1930, “Mahalle Kahveleri”.

Hizmet 26 Kânunuevvel 1930”

Hizmet 11 Ocak 1932”

Hizmet 8 Kânunusani 1933, “Karagözle Hacivat Tilkilik Kahvesinde”

Resmi Gazete 27 Kânunusani 1938, “Oyun Aletleri Resmi Hakkında Kanun”, 3819.

Resmi Gazete 19 Ocak 2008, “Tütün Mamullerinin Zararlarının Önlenmesine Dair Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”, s. 26761.

Yeni Asır 14 Kânunuevvel 1932

Yeni Asır 25 Şubat 1935, “Kütüphaneli Kahve”.

c. Araştırma ve İncelemeler

Aktaş, K.K. (27 Aralık 1933). “Karagöz Oyununu Vaktile Niçin Çok Seviyorduk”, *Anadolu*.

Aktaş, K.K. (25 Şubat 1935). “Palavra Kulübü”, *Anadolu*.

Alçın, S. (2002). *19. Yüzyılda Osmanlı Kahvehanelerinin Eğitim Açısından Fonksiyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Svoboda, S., Bedford, F., Rubellin, Sebah, P., Joallier, P., Bonfils, F., Bonfils, A.(1997). *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, (Metin Yazarı: M. Çınar Atay), İstanbul: Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayını.

Alparslan, H. İ. (2007). “20. Yüzyılın Başında Kemeraltı Kahvehaneleri”, *Ege Mimarlık Dergisi*, 62, s. 24 -27, <http://www.izmimod.org.tr/egemim/62/24-27.pdf>, Erişim Tarihi: 20.01.2019.

- Bauden, F. (2003). *İzmir Gezisi Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1679)*.(Çev. Erol Üyepazarcı), İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını
- Berber, E, Serçe, E. (2011). Engin Berber –Erkan Serçe, *Karşıyaka Tarihi*, İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayını.
- Beyru, R. (2000). *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*. İstanbul: Literatür Yayınları.
- Beyru, R. (2011). *19. Yüzyılda İzmir Kenti*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Birsel, S. (1975). *Kahveler Kitabı*, Sel Yayıncılık.
- Birsel, S. (1987) “Eskiden İzmir’de” *Çağdaş Şehir Kent Kültürü Dergisi*, (1987/Nisan). İstanbul, s. 17-28.
- Büyüköztürk, Ş, Kılıç- Çakmak, E., Akgün, O.E., Karadeniz, Ş, Demirel, F. (2016). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 21. Basım, Ankara: Pegem Yayınları.
- Çağlayan, S. (2001). *Enformasyon Toplumu: İnternet Cafelerin ve Kahvehanelerin Karşılaştırmalı Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Desmet – Grégoire, H. (1999). *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*. Ed. Hèlene Desmet Grégoire – François Georgeon, Çev. Meltem Atik –Esra Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Duman, D. (2001). *Ulusal Ekonominin Yapılanmasında Yerli Malı Haftaları*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Dursun, M.K. (1994). *İzmir Hatıraları*, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Ediz, İ. (2008). “Osmanlı’dan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kahvehaneler ve Sosyal Değişim”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 8/1, s. 179-189.
- Ege, A.Ş. (2002). *Eski İzmir’den Anılar*, (Yay. Haz. Erkan Serçe), İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.
- E. Eldem, E., Goffman, D., Masters, B. (2003). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep İzmir ve İstanbul*, (Çev. Sermet Yalçın) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Erdöl, N. (19 Aralık 1954). Horoz Dövüşleri Yeniden Hayat Buluyor, *Demokrat İzmir*.
- Faroqghi, S. (1998). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağ’dan Yirminci Yüzyıla*, (Çev. Elif Kılıç). II. Basım, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gelibolulu Mustafa Ali (1956). *Mevaidün –Nef’is fi-Kava’idi’l-Mecalis*, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Genç, G. (2007). “Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Doku: 20. Yüzyılın Başlarında İzmir.” *İşgalden Kurtuluşa İzmir*. İzmir: Büyükşehir Belediyesi ve Cumhuriyet Gazetesi Yayını, s. 10 -13.
- Georgeon, F. (1999). François Georgeon, *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*. Ed. Hèlene Desmet Grégoire –François Georgeon, Çev. Meltem Atik –Esra Özdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Göksu, E. (2003). *1929 Dünya Ekonomik Buhran yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası*, İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Gölgesiz- Gedikler, H. (2012). *1950'li Yıllarda İzmir*, İzmir: Şenocak Yayınları.

Halikarnas Balıkcısı (1988). *Şehir Kent Kültürü Dergisi*, 18, s. 4- 5.

Hattox, R.S. (1998) *Kahve ve Kahvehaneler – Bir Toplumsal İçeceğin Yakınoğu'daki Kökenleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Hazar, Ö. (1988). İzmir'i Neden Severim, *Şehir*, 18. s.74 -76.

Hazar, Ö., Aksoy, Y. (1988). "Tıngır Mıngır Bir Kemeraltı", *Şehir*, 18, s. 53–58.

Huyugüzel, Ö.F. (2004). *İzmir'de Edebiyat ve Fikir Hareketleri Üzerine Araştırmalar*. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

İbrahim Cavid (2010). *Aydın Vilayet Salnamesi R. 1307/H. 1308*. Yay. Haz. Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu ve Abdülkerim Şahin, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

İlhan, A. (20 Mart 1955). "Kahve", *Demokrat İzmir*.

İnalçık, H. (2014). *Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (2015). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Araştırmalar- III Köprülüler Devri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İzmir Life (2001). "Kemeraltı Projesi", *İzmir Life*, Ekim, s. 26 -31.

Kahveci Dünyası (2007). "Her Kahvehaneye Bir Kitaplık", *Kahveci Dünyası*, 6, s.8.

Kaygusuz, N. B. (2002). *Bir Roman Gibi*, Yay Haz. Erkan Serçe, İzmir: Büyükşehir Belediyesi Yayını.

Kayın, E. (2015). Emel Kayın, "Kemeraltı'nda Yeme-İçme ve Eğlence Kültürünün Tarihsel / Mekânsal Yansımaları", *Ege Mimarlık Dergisi*, Ekim, s.20 -25.

Kırlı, C. (2000). "Kahvehaneler ve Hafiyeler: 19. yüzyıl Ortalarında Osmanlı'da Sosyal Kontrol." *Toplum ve Bilim*, 83, s. 58 -79.

Maruflu, S. (2007). "Ramazan Kültürdür, Yaşatalım" (20.09.2007). *İzmir'in Haber – Bilgi Sitesi*, <http://www.kentyasam.com/index.php/2015/04/ramazan-kulturdur-yasatalim-yhbrdty-1224.html>, Erişim Tarihi: 09.03.2019.

Muşkara, T. (1998). Turan Muşkara, *İzmir ve Karşıyaka Anıları "Hayal Olan O Güzel Günler"*, (Yay. Haz. Ahmet. Mehmetefendioğlu) İzmir: Tükelmat Matbaası.

Örs, M. Ş. (2001). *İzmir: Sesler, Yüzler, Sokaklar*, I. Basım, İzmir: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını.

Öztürk, S. (2006). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kahvehane ve İktidar (1930 -1945)*, I. Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Öztürkmen, A. (2002). "Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi". *Toplum ve Bilim*, 91, ss.115 -121.

Peçevi İbrahim Efendi (1992). *Peçevi Tarihi –I*. (Haz. Bekir Sıtkı Baykam), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Pınar, İ. (1994). *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl –I*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Pınar, İ. (1996) *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl –II*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Pınar, İ. (1997) *Gezginlerin Gözüyle İzmir XX. Yüzyıl*. İzmir: Akademi Kitabevi.

Tavernier, J. B. (2010). *Tavernier Seyahatnamesi*. Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Teoman Tunçdoğan, İkinci Basım, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Temizkan, A., Akan, M. (2013). *Kent ve Seyyah Evliya Çelebi'nin Gözüyle İzmir ve Çevresi –I*, Ed. Metin Ekici ve Turan Gökçe, I. Basım, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Tournefort, J. (2005). *Tournefort Seyahatnamesi*, Ed. Stefanos Yerasimos, Çev. Ali Berktaş, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Uşaklıgil, H. Z. (1991). *İzmir Hikâyeleri*, (Yay. Haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Ürük, Y. (17 Eylül 2007). “Ramazan’da Kahvehaneler” *Yeni Asır*.

Yaşar, A. (2016). “Kahvehane”, *İslam Ansiklopedisi* <https://islamansiklopedisi.org.tr/kahvehane>, Erişim Tarihi: 23.12.2018.

Yetkin, S. (16 Ocak 2005). “İzmir’de Kahve Geleneği”, *Milliyet*

Yıldız, M. C. (1996). M. Cengiz Yıldız, “Kahvehanelerin Sosyal Hayattaki Yeri” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, s. 157 -194.

Yuluğ, N. (20 Mart 1955). “Kahveler”, *Demokrat İzmir*. <https://www.haberler.com/kahvehanelere-4-bin-kitaplik-kutuphane-10663881-haberi/> (Erişim Tarihi: 08.09.2018)

Kişisel Görüşmeler

Altındere, C. (2008). Kahvehane sahibi. 29 Ocak 2008 tarihinde Viraneyi Şahane Kahvesi’nde yapılan görüşme.

Çetin, M. (2008). 28 Ocak 2008 tarihinde Emniyet Kırathanesi’nde yapılan görüşme.

Egemen, H. (2008). Kahvehane sahibi. 30 Ocak 2008 tarihinde Egemen Kahvesi’nde yapılan görüşme.

Keskin, R. (2008). 28 Ocak 2008 tarihinde Yaylacık Kırathanesi’nde yapılan görüşme.

Kırbaç, R. (2008) Kahvehane sahibi. 28 Ocak 2008 tarihinde Rüstem’in Yeri’nde (Rüstem Kafe) yapılan görüşme.

Kırdı, İ. H. (2007). Kahveciler Odası başkanı. 25 Aralık 2007 tarihinde Kahveciler Odası’nda yapılan görüşme.

Kulak, H. (2008). Kahvehanenin işletme müdürü. 28 Ocak 2008 tarihinde Kutlay Kırathanesi’nde yapılan görüşme.

Maruflu, S. (2008). Stratejik iletişim ve organizasyon sistem uzmanı, yazar. 12 Ocak 2008 tarihinde ofisinde yapılan görüşme.

Orhunöz, A. (2008). Kahvehanenin işletme müdürü. 24 Ocak 2008 tarihinde Baycığit Kafe’de yapılan görüşme.

Soyaşkan, H. (2008). Kahvehane müşterisi. 6 Şubat 2008 tarihinde Büşra Kafe’de yapılan görüşme.

Şehelvacılar, N. (2007). Kahveciler Odası başkan vekili. 25 Aralık 2007 tarihinde Kahveciler Odası’nda yapılan görüşme.